

***“Dhamma from Nature”*: Worldviews in Contemporary Thai Poems by Nawarat Pongpaiboon and Potchana Chantarasanti**

Kobkan Pinyomark

M.A.(Thai), Department of Thai,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Prince of Songkla University
E-mail: pkobkan@bunga.pn.psu.ac.th

Abstract

The mismatched management of human relationship with nature has given rise to a cultural crisis and resulted in a degeneration of human life and virtue. In their works concerning this problem, Nawarat Pongpaiboon and Potchana Chantarasanti, two major contemporary Thai poets, present the conceptual framework deeply rooted in Buddhism, Zen and Taoism. Nawarat and Potchana note that wisdom and intuition are essential for the understanding of Dhamma, or Tri-Laksana, which is primarily inherent in nature. Both maintain that for spiritual elevation as well as cultural amelioration in modern society, it is necessary that we live in harmony with nature.

Keywords: contemporary thai poetry, Dhamma, nature, Nawarat Pongpaiboon,
Potchana Chantarasanti

“ธรรมะจากธรรมชาติ”: โลกทัศน์ในกวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย กรณีศึกษาผลงานของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ และ พจนา จันทรสันติ*

กอบกาญจน์ ภิญโญมารค

อ.ม. (ภาษาไทย), อาจารย์,

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

E-mail: pkobkan@bunga.pn.psu.ac.th

บทคัดย่อ

ในท่ามกลางวิกฤตทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะที่สืบเนื่องมาจากความผิดพลาดในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งกระทบต่อคุณภาพชีวิตและคุณธรรม เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ และ พจนา จันทรสันติ เป็นกวีร่วมสมัยคนสำคัญที่แสดงแนวคิดในกรอบพุทธศาสนา นิกายเซน และลัทธิเต๋า พ้องกันว่า บุคคลจำเป็นต้องมีปัญญาญาณ เพื่อหยั่งเห็นและเรียนรู้ธรรมชาติหรือความจริงอันเป็นสามัญลักษณะหรือไตรลักษณ์ ซึ่งดำรงอยู่แล้วในธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้กวีทั้งสองจึงได้ย้ำว่า คนในสังคมสมัยใหม่ไม่อาจปฏิเสธการดำรงชีวิตอย่างสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ เพื่อยกระดับจิตวิญญาณ ตลอดจนแก้ไขวิกฤตของโลกธรรมชาติและคุณค่าของโลกวัฒนธรรมได้

คำสำคัญ: กวีนิพนธ์ไทยร่วมสมัย, ธรรมชาติ, ธรรมะ, เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, พจนา จันทรสันติ

บทนำ

ความผิดพลาดในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติดูเหมือนเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มองเห็นกันทั่ว เป็นเหตุอย่างหนึ่งของภัยพิบัติทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นทั่วโลก เช่น ปรากฏการณ์พายุ ฝนตกหนัก อุทกภัยร้ายแรงอันเนื่องมาจากภาวะโลกร้อน ระบบความสัมพันธ์นี้เป็นองค์ประกอบหลักอย่างหนึ่งในวัฒนธรรมหรือระบบชีวิตในสังคม แต่เดิมนั้นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติขึ้นอยู่กับความสำนึกว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ แต่

ด้วยเหตุที่ธรรมชาติมีส่วนคุกคามและทำอันตรายต่อมนุษย์ ความกลัวและความพยายามแก้ปัญหาจึงเป็นบ่อเกิดของศาสนาและวิทยาการแขนงต่าง ๆ ที่จะให้หลักการและวิธีปฏิบัติตนเพื่อรับประโยชน์จากธรรมชาติไปจนถึงเอาชนะธรรมชาติ ดังเห็นชัดว่า ความคิดจะเอาชนะธรรมชาติเป็นรากฐานของการประยุกต์ใช้วิทยาศาสตร์ควบคุมธรรมชาติในด้านต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ ยุคแสงสว่างทางปัญญา มาจนถึงลัทธิอุตสาหกรรม และ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “โลกทัศน์และพลังทางสุนทรียะในวรรณกรรมไทย (2520-2547)” โดยการสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) รศ.ดร.ดวงมน จิตรจันทน์ เมธีวิจัยอาวุโส เป็นหัวหน้าโครงการ

การปฏิบัติอุตสาหกรรม แนวคิดหลักซึ่งให้ความมั่นใจแก่อารยธรรมตะวันตกก็คือแนวคิดมนุษยนิยม¹ แม้มีจุดเด่นที่ “ปลดปล่อยมนุษย์จากความมั่งงายและความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ได้” (อนุช อาภาภิรม, 2549, 41) เมื่อผนวกกับเศรษฐกิจทุนนิยมและบริโภคนิยมก็กลับกระตุ้นความต้องการดำรงชีวิตอย่างสะดวกสบายและเน้นการครอบครองวัตถุเงินจำเป็น แล้วขยายเป็นการตัดทวงประโยชน์จากธรรมชาติ ในขณะที่เศรษฐกิจโลกเน้นการแข่งขันด้วยการผลิตแบบอุตสาหกรรม การทำลายดุลยภาพของธรรมชาติหรือระบบนิเวศก็ดูเหมือนหนักเกินเสียยา

เมื่อหันมาพิจารณาแนวคิดเกี่ยวกับมนุษย์กับธรรมชาติในสังคมไทยดั้งเดิม การนับถือผีสางเทวดาเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อการกำกับควบคุมความโลภและปลุกฝังคุณธรรม คือความสมถะพอเพียงและรู้คุณซึ่งพัฒนาขึ้นจากความกลัวพลังอำนาจของผีและเทพอันเนื่องด้วยธรรมชาติไม่ต่างจากศาสนาในอารยธรรมโบราณ ดังปรากฏว่า ก่อนเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ตัดไม้ต้องขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขาและนำออกมาเพียงเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เมื่อจะทำงานก็ต้องบวงสรวงสังเวยพระภูมินาและบูชาพระแม่โพสพ เพื่อให้ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ แม้แต่พระมหากษัตริย์ เมื่อมีพระราชประสงค์จะตัดโค่นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ เช่น เอมามาทำเสาพระเมรุ ก็ยังต้องให้พราหมณ์ “อ่านประกาศดำเนินกระแสราชโองการ ณ ที่นั้น เพื่อให้รุกขเทวดาและนางไม้รู้ตัว จะได้ย้ายที่อยู่ไป” กับทั้งทำบัตรพลีสังเวยเป็นการขออนุญาตเสียก่อนจึงจะ

ตัดโค่นได้ (พระยาอนุমানราชธนะ, 2508, 81) เป็นต้น พื้นฐานวิธีคิดตามวิถีไทยเดิมนี้อุดคล้องกับวัฒนธรรมชานาหรือวิถีเกษตร ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจของชีวิตไทยในยุคก่อน

ภายหลังที่ชาวไทยรับพระพุทธศาสนาเข้ามาในระบบความเชื่อ การนับถือผีสางเทวดาและคติพราหมณ์ซึ่งแผ่เข้ามาก่อนพุทธศาสนา ถึงแม้มิได้ถูกลบล้างไปโดยสิ้นเชิง ก็ถูกปรับให้เป็นรองว่าไม่ใช่สิ่งบันดาลสุขทุกซ່อย่างแท้จริง โดยเฉพาะเมื่อยึดนิพพานเป็นเป้าหมายของชีวิต เทพจึงมีบทบาทเพียงแต่ประทับประคองและผ่อนปรนทุกข์ เมื่อ “คนดี” ต้องต่อสู้เผชิญปัญหาของตน เช่นในนิทานชาดกทั้งในพระไตรปิฎกและปัญญาสาตก พระอินทร์มีบทบาทคอยอภิบาลผู้มีคุณธรรม²

ตามคติพุทธ การปฏิเสธอำนาจภายนอกต้องกระทำควบคู่กับการสร้างสมคุณสมบัติในจิตใจ จนปลดปล่อยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งรวมเรียกว่ากิเลส หรือกล่าวได้ว่า การลดละกิเลสมีความหมายเท่ากับการต่อสู้กับความเห็นแก่ตัวด้วยปัญญา ในแง่นี้อาจจัดว่าปรัชญาพุทธศาสนามีลักษณะมนุษยนิยมอย่างชัดเจน แต่มนุษยนิยมตามแนวพุทธก็ไม่ได้แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติและวางตัวเหนือผีและเทวดา ดังแนวคิดเรื่องไตรภูมิซึ่งว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเวียนว่ายอยู่ในภูมิทั้ง 3 มนุษย์ สัตว์ หรือเทวดาก็คือภาวะหนึ่งในการเดินทางในสังสารวัฏตามอำนาจของกรรม ซึ่งขึ้นต้นที่มโนกรรม หรือเจตนา คำเรียกว่า “เพื่อนทุกข์” ก็แสดงการร่วมชะตากรรมเดียวกัน³ ในรากฐานความคิดเดิมที่เทพพัฒนาขึ้นจากความเคารพยำเกรงธรรมชาติ

¹ ปรัชญามนุษยนิยม ก่อตัวขึ้นในยุโรปตั้งแต่ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการบนพื้นฐานของการศึกษาผลงานของนักเขียนกรีกและดิน ซึ่งเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของคนในยุคนั้นจากอิทธิพลของศาสนจักร ให้กลายเป็นความเชื่อมั่นในอุดมคติของกรีกโรมันที่ว่า “มนุษย์สามารถพัฒนาศักยภาพทั้งทางกายและใจอย่างเต็มที่ เพื่อที่จะใช้ชีวิตให้สมบูรณ์เปี่ยมด้วยเสรีภาพตามธรรมชาติของคน” นอกจากนี้ “ศักดิ์ศรีของมนุษย์อยู่ที่การทำงาน เพื่อที่จะได้มาซึ่งทรัพย์สินอันเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก เป็นบ่อเกิดแห่งมิตรภาพ ชื่อเสียงเกียรติยศ ตลอดจนอำนาจ” ปรัชญาเน้นเหตุผลมาก โดยเชื่อว่าพระเจ้าสร้างมนุษย์ให้มีเหตุผล (ทัศนีย์ นาควิริยะ, 2539, 1-9) ดูเพิ่มเติม ยุค ศรีอารยะ (2542, 103) และ อนุช อาภาภิรม (2549, 41)

² ใน “เวสสันดรชาดก” ใน พระไตรปิฎก (กรมการศาสนา, 2521, 384) พระอินทร์ หรือ ท้าวสักกะ ซึ่งเป็นผู้จัดความแห่งแล้ง ดังที่มีชื่อว่า วชิรปณี (ผู้มีฝ่ามือสายฟ้า) ได้สรรเสริญพระเวสสันดรว่า “พระอินทร์ พระพรหม ท้าวพระชาติ จันทเทบุตร พระยม ทั้งท้าวเวสสันดรมหาราช และเทพเจ้าทั้งปวงย่อมถวายอนุโมทนาว่า พระเวสสันดรบรมกษัตริย์ทรงกระทำกรรมที่ทำได้ยาก...คนไม่มีดียอมทำตามไม่ได้...ต่อจากนี้คดีของสัตว์บุรุษและของสัตว์บุรุษย่อมต่างกัน...”

³ ปรากฏชัดในบทแผ่เมตตาวา “สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุข เป็นสุขเถิด อย่าได้มีเวรซึ่งกันและกันเลย อย่าได้พยาบาทเบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย อย่าได้ทุกข์กายทุกข์ใจเลย จงมีความสุข สุขใจ รักษาตนให้พ้นทุกข์ภัยทั้งหลายเถิด” ในบทกรวดน้ำที่ไต่ขียนกันเสมอในประเทศไทย มีการแผ่ส่วนกุศลแต่เทวดาด้วย

เทวดาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติ สิ่งบ่งชี้ว่าธรรมชาติมีชีวิต มีจิตวิญญาณ ก็คือการรับรู้ต่อคุณงามความดีของมนุษย์ รวมทั้งความชั่วด้วย⁴ ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ธรรมชาติยังร่วมรู้สึกทุกข์โศกกับมนุษย์ และแสดงออกด้วยความเคลื่อนไหวปั่นป่วนหรือความวิปริตแปรปรวน

ในวิถีชีวิตชาวบ้าน รากวัฒนธรรมไทยดั้งเดิมที่เห็นว่าธรรมชาติมีจิตวิญญาณไม่ต่างกับมนุษย์ และร่วมใจร่วมกิจกรรมกับมนุษย์ยังปรากฏอยู่ ดังเช่นบทเชิญดอกไม้ของชาวบ้านภาคใต้เมื่อจะเด็ดดอกไม้ไปบูชาพระ เป็นการเชื้อเชิญและขออนุญาตพรากจากต้นนำไปบูชาสิ่งสูงค่า เพื่อให้ได้รับผลบุญร่วมกัน

	เจ้าดวงมาลา	
ไปวัดด้วยข้า	ไปทำบุญด้วยกัน	
เด็ดเจ้าวันนี้	จะไปสู่สวรรค์	
ไปทำบุญด้วยกัน	เกิดเจ้าดวงมาลา	

(อ้างถึงใน เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2545, คำนำ)

เห็นชัดว่า ด้วยหลักธรรมข้อสันโดษและเมตตา กรุณา พุทธศาสนิกชนย่อมต้องดำรงตนอย่างอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เมื่อประกอบกับทัศนคติที่ว่า ธรรมชาติมีจิตวิญญาณ ถึงแม้บุคคลไม่คิดจะพึ่งพาอำนาจภายนอกก็ยังมีหวังการรับรู้จากธรรมชาติ⁵ สิ่งสำคัญก็คือในการรับรู้ของธรรมชาติ มนุษย์ยังคิดถึงการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งการสื่อสารจากธรรมชาติ หรือจากมนุษย์ ดังนั้นการแปรความคาดหวังจากการบันดาลมาเป็นการศึกษาเรียนรู้จากธรรมชาติก็เกิดขึ้น เพราะความสำคัญสองประการ คือ ความ

สำนึกในคุณค่าของธรรมชาติ และความสำนึกในพลังปัญญาในการเรียนรู้ของมนุษย์⁶ นั่นคือการสืบต่อระบบคิดที่หยั่งลึกในรากวัฒนธรรมไทย ธรรมชาติจึงมิได้เป็นเพียงวัตถุธาตุที่มนุษย์สามารถครอบครองเป็นทรัพย์สินสมบัติ แต่มีค่าในตัวเองและมีคุณค่าในเชิงจริยธรรม

ในยุคสงครามเย็น แนวคิดว่าวัฒนธรรมของตนด้อยกว่าตะวันตกครอบงำสังคมไทย ถึงแม้ไม่ได้ประกอบด้วยความเข้าใจวัฒนธรรมตะวันตกอย่างรอบด้าน และคำว่าด้วยพัฒนาเสมือนเป็น “ตราบาป” ที่ต้องขจัดออกไป การมุ่งสร้าง “ความก้าวหน้า” และ “ความทันสมัย” ด้วยอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นรากฐานของวัฒนธรรมทุนนิยมและบริโภคนิยม ก็ส่งผลกระทบต่อให้ระบบคุณค่าดั้งเดิมถูกละเลย และมีส่วนสร้างความชอบธรรมต่อการทำลายธรรมชาติ จนกระทั่งนำไปสู่วิกฤตสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงในยุคสมัยปัจจุบัน นักคิดในสังคมไทยจึงเร่งให้กลับไปทบทวนคุณค่าของความเชื่อดั้งเดิม แม้ว่าความเชื่อเรื่องอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติจะเรียวลงไปมากแล้ว แต่ยังเห็นกันว่า หากรากฐานของศาสนาคือความกลัวก็จำเป็นต้องรักษาความกลัวบางอย่างไว้ หรือสร้างความกลัวแบบใหม่ที่สอดคล้องกับปัญหาของยุคสมัยขึ้นอย่างน้อยก็กลัวความเลวร้ายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตเมื่อธรรมชาติถูกทำลาย (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2541, 126) การเน้นวิถีคิดให้มองแบบองค์รวมจึงมีผู้กล่าวถึงมากขึ้น รวมทั้งการเน้นว่า ทางออกของปัญหาที่มุ่งให้รู้เท่าทันความจริงด้วยปัญญาตามแนวพุทธธรรมจนถึงขั้นลดความเห็นแก่ตัวลง และหยุดยั้งการทำลายโลก ธรรมชาติ จะสำเร็จได้ก็ด้วยการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ (พุทธทาสภิกขุ, 2533, 3, 7)

⁴ ในมหาเวสสันดรชาดกที่เรียบเรียงเป็นภาษาไทยทุกสำนวน ตอนที่พระเวสสันดรพระราชทานสองกุมารให้แก่ชุก ขณะที่เกิดความสั่นไหวเป็นอัศจรรย์ในโลก ธรรมชาติ เหล่าเทวดาก็พากันแซ่ซ้องสรรเสริญ บางสำนวน เช่น มหาชาติคำหลวง ระบุถึงพระอินทร์และท้าวมหาพรหมในหมู่เทพด้วย ส่วนใน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ครั้งกรุงรัตนโกสินทร์ มีข้อความว่า “...เทพตานักบวชโภภีนั้นอมเศียรศิโรตมอยู่ไสย ยกพระกรไหว้อยู่มีว่า เจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเข็ญ ยกที่บุคคลผู้ใดเลยจะทำได้ เว้นไว้แต่หนอพระอินทร์ อันทรงสร้างพระบารมีมามากแล้ว ขอให้พระทูลกระหม่อมแก้วจงสำเร็จ แก่พระวิสุทธิสร้อยสรเพชญพุทธอัครอนาวรรณญาณ ในอนาคตกาลโน้นเถิด...” (2531, 215-216) (เน้นโดยผู้วิจัย)

⁵ เช่น แม่พระธรรมเป็นประจักษ์พยานของการบำเพ็ญบารมี เพื่อครอบครองโพธิบัลลังก์ ใน พระปฐมสมโพธิกถา และขยายเป็นภาพจิตรกรรมผ่านผนังโบสถ์ กวีไทยใช้ประโยชน์จากขนบการประพันธ์ที่เรียกว่า บุคคลวัต เช่น ในจากปรินิพพาน ใน พระปฐมสมโพธิกถา และมีการปรับใช้ในเรื่อง “ญา” ของอังคาร กัลยาณพงศ์ (ดูการศึกษาของ ธนศ เวศร์ภาดา ใน พลังการวิจารณ์ วรรณศิลป์ (2547, 459-467))

⁶ เห็นได้จากงานเขียน แม้เป็นวรรณกรรมเยาวชน เช่น แม่สอนลูก “...แกดูดวงตะวันสิ มันยังเดินอ้อมนาข้าว แม่โพสพตั้งท้อง พระอาทิตย์ยังให้ความเคารพเราเป็นคนก็ควรจะรู้จักบุญคุณ ท่านเลี้ยงเราให้เติบโตมีชีวิตอยู่ได้ กินข้าวอย่าทิ้งขว้าง อย่าเอาดินไปเหยียบ บาปนะลูก” (อัศศิริ ธรรมโชติ, 2539, 78)

ด้วยพื้นฐานความสำนึกในคุณค่าของมนุษยนิยม แนวพุทธดังกล่าวนี้ กวีในยุคพัฒนาจนถึงหลังสงครามเย็น และเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งได้เรียนรู้ภูมิปัญญาในวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมตะวันตกผ่านงานยุคเก่า ก็แสดงแนวคิดสำคัญร่วมกันประการหนึ่งคือ การศึกษาเรียนรู้จากธรรมชาติ และการให้ค่าความรู้อันสำคัญที่สุดว่าอยู่ที่ความรู้อันเป็นสัจธรรม ซึ่งจะนำมนุษย์ไปสู่โมกษธรรมอันเป็นเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิต

ในโลกทัศน์ของคนไทย ความจริงเป็นสิ่งซึ่งดำรงอยู่แล้วในธรรมชาติ ดังที่รากศัพท์ “*ธรรมะ*” กับ “*ธรรมชาติ*” มีที่มาอย่างเดียวกัน สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบก็คือ กฎของธรรมชาติ บุคคลไม่ว่าใครก็ตาม อาจดำเนินรอยตามพระโพธิสัตว์หรือพระศาสดาด้วยการค้นพบความจริงด้วยตนเอง ความจริงดังกล่าวไม่อาจประจักษ์ด้วยการท่องบ่น แต่จะเข้าถึงโดยการเรียนรู้ด้วยปัญญาในเบื้องต้นจนเกิดปัญญาที่สูงขึ้น การเรียนรู้กฎธรรมชาติจึงเท่ากับเป็นการศึกษาธรรมะ

การกลับไปสู่พุทธธรรมในรากวัฒนธรรมไทยตามทัศนะดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่กวีได้นำเสนอไว้ในงานของตนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ดังเช่นกวีผู้มีผลงานโดดเด่นตั้งแต่ทศวรรษที่ 2500 คือ อังคาร กัลยาณพงศ์ และจำเริญ ช่าง ซึ่งให้ความสำคัญต่อการพัฒนาความรู้และความเฉียบแหลมของปัญญามนุษย์ที่จะเข้าถึงคุณค่าแท้ของธรรมชาติด้วยตนเอง เพื่อจะเข้าถึงความจริงหรือธรรมะได้ โดยเน้นที่ “ดวงตา” คือปัญญารู้เห็นธรรมทั้งซีกหากมนุษย์ตระหนักในคุณค่าและเข้าถึงความหมายของธรรมชาติ มนุษย์ก็จะไม่ทำลายความดีงามในจิตวิญญาณและในโลกธรรมชาติ ตามนัยนี้ ธรรมชาติดกับธรรมะจึงเป็นหนึ่งเดียวกัน⁷

กรอบโลกทัศน์ทางพุทธศาสนาและลัทธิเต๋าเป็นปัจจัยให้อังคาร และจำเริญ แสดงทัศนะพ้องกันว่ามนุษย์ต้องเข้าใจความไม่เที่ยงแท้ เพื่อที่จะดำรงวิถีชีวิตที่มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อันเป็นปัจจัยแก่

การเรียนรู้จากธรรมชาติซึ่งสร้างปัญญาให้แก่มนุษย์ นั่นคือแนวทางที่จะกอบกู้วิกฤตทางจิตวิญญาณ อีกทั้งแก้ไขสถานะอันตกต่ำของโลกวัฒนธรรมและวิกฤตของโลกธรรมชาติได้

เมื่อศึกษาผลงานของกวีอีกสองคนคือ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ และ พงณา จันทรสันติ พบว่า มีลักษณะร่วมซึ่งบ่งชี้แนวคิดที่ว่า กวีมีบทบาทเป็นผู้บอกทางรอดด้วยการชี้แนะหนทางการเรียนรู้ธรรมะอันแฝงอยู่ในธรรมชาติ น่าสนใจว่ากวีทั้งสองมุ่งแสดงโลกทัศน์โดยอิงกับวิถีคิดในกรอบพุทธปรัชญา อันหมายรวมถึงปรัชญาเซน และขยายกรอบคิดไปยังปรัชญาเต๋าด้วย ดังจะกล่าวต่อไป

จิตว่างกับการเปิดรับสารจากธรรมชาติในกวีนิพนธ์ของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

1. ประสบการณ์ทางธรรมของกวี

ระหว่างปี พ.ศ. 2510 - 2511 เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ขณะอุปสมบทได้ธุดงค์ไปปฏิบัติธรรมกับท่านพุทธทาสภิกขุ ที่สวนโมกขพลาราม หรือวัดธารน้ำไหล อำเภอลำปาง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประสบการณ์ทางธรรม ในช่วงเวลาดังกล่าว นับได้ว่าเป็นเครื่องหล่อหลอมตัวตนและมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของเขาค่อนข้างมาก ดังฉายชัดในการสร้างสรรค์ผลงานทางวรรณศิลป์ระยะต่อมาหลังจากลาสิกขา⁸

นอกจากความเต็มตัวในธรรม อันได้ศึกษาเป็นเบื้องต้นจากหนังสือของท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งประจักษ์ว่า “ทุกบรรทัดเหมือนจะรีบเอาใจไปหมด” และได้ “มองเห็นทางสายใหม่ที่มีทุกสิ่งโดยไม่ต้องมีอะไร” แล้ว เหตุผลสำคัญที่ชักพาให้เนาวรัตน์ไปใช้ชีวิตระหว่างบวชหลังพรรษาที่สวนโมกขฯ ก็คือ ความตั้งใจที่จะบำเพ็ญตนตามครรลองของพระพุทธองค์ ซึ่ง “ทรงใกล้ชิดและเสพบกับธรรมชาติเป็นที่สุด” ตลอดพระชนม์ชีพด้วย (เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ม.ป.ป. ข, 23, 61)

⁷ ดู ดวงมน จิตรจันทน์ และ กอบกาญจน์ ภิญโญมารค (2548, 3-25)

⁸ เนาวรัตน์ (ม.ป.ป. ก, 117-118, 2527, 35) ระบุว่า เริ่มแต่งกวีนิพนธ์อย่างจริงจังและต่อเนื่องตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2502 ช่วง “ยุคทองของกลอนรัก” งานเขียนในระยะสิบปีแรกเน้นที่อารมณ์รักเป็นสำคัญ

การได้มีโอกาสศึกษาปฏิบัติธรรมท่ามกลาง
ธรรมชาติอันเงียบสงบและงามอย่างปราศจากการปรุงแต่ง
ส่งผลให้เนาวรัตน์ ตระหนักชัดถึงคุณค่าของธรรมชาติ
ที่ “ชวนให้คิดถึงความจริงอันมีอยู่แล้วอย่างเปิดเผย”
แต่จิตซึ่งถูกห่อหุ้มด้วยสิ่งปรุงแต่งอย่างแน่นหนา กลับ
มองไม่เห็น (เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 76) การค้นพบนี้
สร้างความเข้าใจว่า ในธรรมชาติมีความจริงผสมกลมกลืน
เป็นหนึ่งเดียว และมีคุณลักษณะแจ่มชัด มิได้เร้นลับ
เกินกว่าศักยภาพของมนุษย์จะหยั่งรู้ ดังบท “ไปไม้
ไปหญ้า” ใน “กุญแจธรรม”⁹ เล่นคำ “จิตว่าง”
และ “จิตวุ่น” ว่าเป็นปัจจัยและปัญหาของการรับสาร
“สังขาร” จากธรรมชาติ

เมื่อจิตว่างสงบอยู่ดูเงาเกลี้ยง

ก็ยินเสียงใบไม้และใบหญ้า

เมื่อจิตวุ่นเสียงกิเลสก็ไกล

กลบภาษาสังขารตามเป็นจริง

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2541, 52) (เน้นโดยผู้วิจัย)

2. ความคิดเรื่องจิตว่างในนิกายเซน

ในบทประพันธ์ดังกล่าวไปแล้ว เนาวรัตน์ได้รับ
แรงบันดาลใจจากภาพ “จิตว่างได้ยินเสียงหญ้าพูด”
หนึ่งในภาพปริศนาธรรมชุดโทรเลขจากเซน¹⁰ ซึ่งเขียน
อยู่ที่ฝาผนังในโรงมหรสพทางวิญญาน สวนโมกข-
พลาราม “จิตว่าง” ที่กล่าวถึงคือ จิตที่ว่างจากความ
ยึดมั่นถือมั่นด้วยกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ หรือ
สภาวะ “สูญญตา” ซึ่งเป็นแก่นของเซน ตรงข้ามกับ
จิตที่ยึดมั่นในตัวตน อันแฝงอยู่ด้วยความไม่รู้เท่าทัน
ถึงสภาพความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย หากขจัดความ
ไม่รู้หรืออวิชชาเสียได้ จิตก็จะเปี่ยมอยู่ด้วยปัญญาเต็ม
ที่ กล่าวได้ว่า “ขณะที่จิตว่างนั้นเป็นความเฉลียวฉลาด
อย่างยิ่ง” และ “จะเกิดความรู้แจ้งแทงตลอดไปทุกทิศ

ทุกทาง” (พุทธทาสภิกขุ, 2548, 76, 2549, 47)
จนสามารถได้ยินเสียงของธรรมชาติที่สื่อสังขารมายัง
มนุษย์ ท่านพุทธทาสภิกขุ (2549, 47, 49) อธิบาย
ภาพ “จิตว่างได้ยินเสียงหญ้าพูด” ไว้ที่น่าสนใจ
ขบคิดตามว่า

... หญ้ามันพูดกันเรื่องอะไร? หญ้ามันก็ดำคน
อยู่ตลอดเวลาว่ามีแต่ความทุกข์ เมื่อไรนะไอ้คนโง่ ๆ
เหล่านั้นจะได้มีจิตว่าง หยุดเป็นทุกข์ หยุดวุ่นวายแล้ว
มาเป็นสุขในลักษณะที่เรียกว่าร้ายรำอยู่ เหมือนที่ยอด
หญ้าถูกลมพัดร้ายรำอยู่ฉันใดก็ฉันนั้น เราธรรมดาไม่รู้
เรื่องนี้ ก็มีแต่จิตวุ่นคือปรุงแต่งกันเรื่อยไป...ขอให้
นี่กละอายแก่ต้นหญ้าบ้าง ว่ามันบอกสอนอยู่ทุกวันว่า
อย่าบ้าไปนักเลย หยุดกันเสียบ้างเถิด ดูซิเราไม่ยึดมั่น
ถือมั่นอะไรก็เป็นสุข พอใจร้ายรำอยู่ในสายลม...มองดู
กันเสียใหม่ให้ดี ๆ มีจิตว่างปราศจากความรู้สึกแห่ง
ตัวตนแล้ว ก็จะพบกับสิ่งใหม่สิ่งหนึ่ง คือความเยือกเย็น
หรือมีชีวิตเย็น ตามความหมายของคำว่านิพพาน ซึ่ง
แปลว่าดับไปแห่งความร้อน...

เซน¹¹ คือนิกายหนึ่งในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน
เป็นพุทธศาสนาผสมผสานกับเต๋า¹² เซนเน้นที่การปฏิบัติ
มีหัวใจหลักคือการบรรลุถึงความจริงของสรรพสิ่งด้วย
ธาตุรู้ของมนุษย์ โดยไม่ต้องอาศัยคำพูดและตัวหนังสือ
ซึ่งเป็นสิ่งสมมุติ แต่มุ่งชี้ตรงไปที่จิตให้เห็นแจ้งสู่ความ
เป็นพุทธะ (เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2537, 18-19)
คือ การตื่นขึ้นในท่ามกลางแก่นแท้แห่งความจริง โดย
ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง (ดิช นัท ฮันท์, 2548,
26, 30)

ความสัมพันธ์ระหว่างเซนกับพุทธศาสนาดั้งเดิม
ของอินเดียมีความสอดคล้องกลมกลืนเป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกัน แท้จริงแล้ว “สูญญตา” หรือความว่างจาก

⁹ เขียนเมื่อ พ.ศ. 2529 ต่อมาได้พิมพ์ในหนังสือรวมกวีนิพนธ์ ข้างคลองคันนายาว กระบวนที่ 7 (2541)

¹⁰ มีนัยว่าเป็นชาวสวน ชาวสำคัญที่ต่อรับบอก

¹¹ “เซน” มีที่มาจากคำว่า “ฉาน” ในภาษาบาลี แปลว่า วิธีแห่งการรู้

¹² “เต๋า” หมายถึง หนทาง หรือ วิธี

อิตตา คือการปล่อยวางจากความเป็นตัวตน ที่เซนเน้น
ก็เท่ากับ “อนัตตา” ตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา
ฝ่ายเถรวาท (สุลักษณ์ ศิวรักษ์, 2545, 46) ดังนั้น
เซนจึง “มิใช่ร่างกาย มิใช่ลัทธิที่เสริมแต่งดัดแปลง และ
แตกแยกออกมาจากพระพุทธศาสนา หากคือสาระแห่ง
พุทธศาสนานั้นเอง” (ดิช นัท ฮันท์, 2548, 14)
ส่วนเต๋าก็ไม่ใช่ทั้งศาสนาและลัทธิความเชื่อ หากคือ
“วิถีชีวิต” ที่รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติอย่าง
กลมกลืน (พจนานันท์ จันทรสันติ, 2525, 39) ปรัชญา
เต๋าชี้ให้รู้จักวางสิ่งที่หลอกล่อทางประสาทสัมผัสและ
ตัดขาดจากการยึดมั่นในอิตตาโดยสิ้นเชิง (ฉัตรสุมาลย์
กบิลสิงห์ ษฎุเสน, 2545, 61, 127) วิถีแห่งความ
เป็นไปตามธรรมชาติดังกล่าวนี้ ปลดปล่อยจิตให้เป็น
อิสระหลุดพ้นสู่ภาวะวิมุติ ขณะพุทธศาสนาที่แท้ก็
ไม่ใช่คัมภีร์หรือพิธีกรรม แต่เป็น “การปฏิบัติด้วยกาย
วาจา ใจ ชนิดที่จะทำลายกิเลส...ที่ผูกมัดคนให้ติดอยู่
กับวิสัยโลกออกเสียได้ เรียกว่าการบรรลุมรรคผล”
(พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป., 14, 142) สรุปได้ว่า แก่นแท้
แห่งปรัชญาทั้งพุทธ เต๋า และเซนล้วนเป็นหนึ่งเดียวกัน
คือ มุ่งเน้นที่ความว่างจากอิตตา เพื่อให้เข้าถึงความ
จริงแท้และบรรลุสู่โมกษธรรมอันเป็นเป้าหมายสูงสุด

3. การรับสารและการเรียนรู้จากธรรมชาติ : การสร้างสภาวะแห่งพุทธะ

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้แสดงความเข้าใจไว้
ว่า ตามหลักพุทธธรรม ธรรมะคือความจริงที่มีอยู่ตาม
ธรรมดา หรือภาวะความเป็นเช่นนั้นของสรรพสิ่งอัน
ปราศจากการปรุงแต่ง โดยไม่ขึ้นกับตัวผู้สอน ผู้บอก
ผู้กล่าว ดังธรรมนิยามสูตรว่า ไม่ว่าพระพุทธองค์จะมา
เกิดในโลกนี้หรือไม่ก็ตาม ธรรมนั้นคงมีอยู่แล้ว คือ
ความจริงที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง (อนิจจัง) สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์ (ทุกขัง) และธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน
(อนัตตา) พระองค์เพียงมาพบ มาแสดง และกระทำ
ให้แจ้งเท่านั้น (เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ม.ป.ป. ข, 8)
ในแง่นี้บุคคลย่อมพิจารณาความจริงได้ด้วยตนเอง
โดยเฉพาะไตรลักษณ์ เขาจึงกล่าวอย่างมั่นใจว่า

.....
ธรรมคือสิ่งจริงถูกแห่งทุกสิ่ง
มิใช่จริงตามจิตคิดยึดมั่น
แต่จริงตามความจริงจริงของมัน
ผู้แจ้งพลันย่อมพบจุดจบจริง
.....
คือความจริงสิ่งทั้งหลายนั้นไม่เที่ยง
ปรากฏเพียงภาวะเวียนเปลี่ยนเป็นอื่น
ทุกขณะผลไปไม่ยั้งยืน
จะขัดขึ้นคงไว้ไม่ได้เลย
.....
ธรรมทั้งหลายมิใช่ตนจักยลยึด
เป็นเพียงพหุติภาพหนึ่งซึ่งเลื่อนไหล
ใช้บุคคล ใช้เขา เราคือใคร
สมมติให้เห็นตามความต่างกัน
ความจริงนี้มีเป็นไม่วันเลียง
พระองค์เพียงมาบัญญัติมาจัดสรร
มากำหนดมาแสดงมาแบ่งปัน
และทรงมั่นมุ่งทำความแจ้งชัด
(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2544, 49, 60-61)

ในโลกทัศน์ของเนาวรัตน์ ซึ่งบูรณาการขึ้นจาก
ประสบการณ์ทางธรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม องค์คุณ
แห่งความเป็นพุทธะก็คือ สภาพตื่น รู้ และเบิกบาน
ด้วยธรรม เนาวรัตน์จึงกระตุ้นให้ผู้รับ “ตื่นขึ้นจากหลับ”
คือ ตื่นจากความไม่รู้ ความเขลา และความมมงาย
โดยอาศัยปัญญา เพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ดัง
บทประพันธ์ ในเล่ม เพลงขลุ่ยผิว (2526) ว่า

จงตื่นขึ้นจากหลับ
ดูความดับความไม่เที่ยง
ความรู้อันคู่เคียง
กับความหลงความไม่รู้
สดชื่นขึ้นเพียงวัน
ดังหมอกควันอันคว้างฟู

ฟ่องลอยแล้วผลอยพรู
เป็นถ่านเถ้าธุลีละลาย
แดงระยิบประดับดอก
จมนอกต้นตระหง่านกลาย
เพียงวารีก็พาลวาย
เพื่อพันธุ์ใหม่ขยายพันธุ์
จงตื่นขึ้นจากหลับ
ดูความดับสับเปลี่ยนผัน
ที่นี่และที่นั่น
ขณะคิด ณ จิตตน

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2526, บทที่ 11)

(เน้นโดยผู้วิจัย)

บทประพันธ์นี้ประกอบภาพดอกหงอนนาคอยู่รอบๆ ไร้อยู่บนพื้นดิน แสดงให้เห็นความจริง คือ ความ เป็นอนิจจัง ดังปรากฏว่า ความ “สดชื่น” ของดอก หงอนนาคเป็นเพียงสภาวะชั่วคราวที่ดำรงอยู่ขณะหนึ่ง ก็แปร “เป็นถ่านเถ้าธุลีละลาย” เพื่อให้ “พันธุ์ใหม่ ขยายพันธุ์” สืบต่อวัฏจักรแห่งการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และ ดับไปเป็นธรรมดา นี่คือ “ความรู้อันคู่เคียงกับความ หลง” การติดยึดกับความงามของพันธุ์ไม้อาจบดบัง ความรับรู้ได้ กวีจึงชี้แนวทางศึกษาความจริง ซึ่งก็คือ ความไม่อาจคงอยู่หนึ่งได้ หรือมี “ความดับสับเปลี่ยน ผัน” ต่อเนื่องกันตลอดเวลา แม้แต่ “ณ จิตตน” กวี สันว่า “จงตื่นขึ้นจากหลับ” โดยกล่าวซ้ำสองครั้งใน บทขึ้นต้นและลงท้าย ซึ่งหมายถึงการปลดปล่อยตน จากความหลงยึดถือในตัวตนและความเที่ยงนั่นเอง

ความจดจ่อต่อการชี้ให้ผู้รับเห็นความจริงดังกล่าว ส่งผลให้เนาวรัตน์ แต่งกวีนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกันอีก หลายบท อาทิ บท “จดหมายใส่เดือน” ใน “กฤษณา ธรรม” (2541) ซึ่งกล่าวถึงใส่เดือนที่ซ่อนไขไปในดิน แล้วส่งขุยดินขึ้นมาตามแนวซอนไซเกิดเป็นลวดลาย ต่าง ๆ บนผิวดิน เหมือนเป็นจดหมายให้มนุษย์ได้อ่าน เพื่อบอกความต่อเนื่องกันของความแปรปรวนหรือ

ความไม่เที่ยงของสิ่งทั้งหลาย

ใส่เดือนเขียนจดหมายให้มนุษย์
บอกเล่าจุดความจริงสิ่งทั้งหลาย
แต่ใครเล่ามีเวลามาเยี่ยมกราย
อ่านจดหมายใส่เดือนที่เคลื่อนดิน
(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2541, 53)

บทประพันธ์ข้างต้น ได้รับแรงบันดาลใจจาก ภาพ “ใส่เดือนเขียนจดหมายถึงมนุษย์” หนึ่งในภาพ ปริศนาธรรมชุดโทรเลขจากเซน ที่สวนโมกข์ ซึ่งน่าจะ กระทบใจไม่น้อย เนาวรัตน์ จึงนำมาสร้างใหม่ในงาน ของตน ดังบท “ดำเนินทราย” ในรวมกวีนิพนธ์ เพียง ความเคลื่อนไหว¹³ ว่า

ลมไม่พัดพองมายังป่านี้
ไฟไม่สีชอรับกับขลุ่ยอ้อ
ฝนดอกไม้มีหยาดเรียลงเคลือบคลอ
นกไม่ลื้อลำนำดำเนินทราย
สงบเพียงภูผาส่งขั้วขมิ
และร่มครีมีเงาเมาค่อยซำฉาย
ตะวันเรืองแดดรองลงอ่อนราย
แต่มีดอกปรายประพินฉ่ำขึ้นดิน
หมุ่มดงำทำงานอย่างเงียบเงียบ
เขียนรอยเลียบและแฉอ้อมแนวหิน
บรรจงวาดบทกวีแห่งชีวิติน
กว่าจะสิ้นเส้นสุดท้ายที่ปลายทาง
เสื่อสีเขี้ยวคลุมร่มหม่มใบไม้
สีม่วงซ้อนจะอ่อนไหวในระหว่าง
เป็นลายดอกดวงประดับระยิบระยง
ทั้งท่ามกลางกว้างไกลสุดสายตา
โน่นชีวิติน นั่นชีวิติน นี่ชีวิติน
เงียบสนิทหนึ่งระยิบศัพท์ภาษา
สดไสวใสสว่างมิสร้างชา

¹³ พิมพ์รวมเล่มครั้งแรกปี 2519

อันจะหาอีกไม่ได้ในวิญญาน
หมุ่มดงำมทำงานอย่างเจียบง่าย
เขียนจดหมายถึงมนุษย์ให้หยุดอ่าน
จดใจความตามจริงไม่ทิ้งงาน
กล่าวลมารณลายชอยบ่นรอยทราย
(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2523, 67-68)

ในช่วงต้นของกวีนิพนธ์บทนี้ เนาวรัตน์ จงใจเน้นย้ำคำปฏิเสธ “ไม่” ซ้ำหลายครั้ง คือ ลมไม่พัด ไม้ไม่สี ฝนตกไม่มียาด และนกไม่ลือลำนำ เพื่อมุ่งแสดงสภาวะ “สงบ” อย่างแตกต่าง ดังที่กล่าวว่า “เจียบสนิทหนึ่งระงับศัพท์ภาษา” แต่ความ “สงบเพียงภูผา สง่าขริม” นั้นก็มีแสงสีหลากหลายและความเคลื่อนไหวของการทำงาน ผู้ทำงานอย่างเจียบ ๆ ไม่หยุดหย่อนก็คือ หมุ่มดงำม ซึ่ง “เขียนจดหมายถึงมนุษย์ให้หยุดอ่าน” ลายเขียนแห่งการงานในความเจียบปรากฏท่ามกลางแสงสี “สดไสวใสสว่าง” ซึ่งเป็นบรรยากาศที่ “จะหาอีกไม่ได้ในวิญญาน” เมื่อจิตไม่ถูกกระทบให้กระเทือนวันไหว จึงว่าง สงบ ร้างบ อยู่ในโลกธรรมชาติอันงดงาม สามารถใคร่ครวญไตร่ตรองถึงความจริงที่ปรากฏตรงหน้า กล่าวได้ว่า มนุษย์สามารถ “อ่าน” ความจริงจากธรรมชาติได้ทันทีที่จิตหนึ่ง สงบ เท่ากับธรรมชาติ

ลายที่ผู้มดงำม “บรรจงวาด” เมื่อเดินผ่านพื้นทราย คือความจริงที่เป็นจดหมายถึงมนุษย์ เป็นจดหมายที่ “จดใจความตามจริงไม่ทิ้งงาน” นั้นหมายความว่า มดงำมเพียรเขียน *สาส์นแห่งความจริง* ด้วย *การงาน* และหวังให้มนุษย์ “หยุดอ่าน” ความหวังนี้ขึ้นอยู่กับสองสิ่งคือ มนุษย์ *รู้จักหยุด* และ *รู้จักอ่าน* トラบที่ความจริงนั้นคงอยู่ก่อนถูกลมพัดให้เลือนหายไปตามธรรมชาติ หากมองในแง่สหบท (Intertextuality) น่าสังเกตว่า เนาวรัตน์ เลือกใช้มดแทนที่จะเป็นไส้เดือนดังบทประพันธ์ต้นแบบ อาจเป็นเพราะมุ่งสร้างองค์ประกอบของศิลปกรรมให้เห็นความเคลื่อนไหวท่ามกลางความนิ่งเจียบได้เด่นชัดเป็นกระบวนการ

มด ไส้เดือน แม้แต่ใบไม้ใบหญ้า ตามสายตาของคนทั่วไปเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยในธรรมชาติที่ดูด้วยค่า ไร้ความหมาย ดังที่เรามักเปรียบเทียบว่า ไร้ค่าเหมือนมดปลวก ต่ำเตี้ยเท่าเส้นหญ้า แต่ในโลกทัศน์ของกวี สิ่งเหล่านี้ต่างมีคุณค่าในตนเอง ดังที่กล่าวถึงภาพว่า “หมุ่มดงำมทำงานอย่างเจียบเจียบ” และ “หมุ่มดงำมทำงานอย่างเจียบง่าย” แต่ความหมายของภาพนี้กลับเป็นการบรรจงวาดบทกวีแห่งชีวิตอย่างไม่ทอดธุระ ที่สำคัญคือเป็นสื่อ นำมนุษย์ให้ “อ่าน” ความจริงอันมีอยู่ตามธรรมดา หากคิดต่อไปจะมีสักกี่คนในโลกแห่งการต่อสู้แข่งขันเช่นทุกวันนี้ ที่คิดจะอ่านจดหมายหรือบทกวีชีวิตของมดงำม โดยเฉพาะเมื่อคิดว่าตนเป็นสัตว์ประเสริฐและมีสติปัญญาเหนือกว่าสิ่งมีชีวิตอื่นใดในธรรมชาติ

4. การเห็น : ขั้นตอนสำคัญของกระบวนการพัฒนาจิตวิญญาน

สิ่งที่น่าสนใจครุ่นคิดก็คือ ธรรมชาติต่างพร้อมใจส่งสารอย่างเดียวกันถึงความหมายของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือกฎไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นลักษณะสามัญของสรรพสิ่ง อันเป็นความจริงที่แสดงตัวเองอยู่ตลอดเวลา โดยอาการที่สัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยสืบต่อแก่กันตามหลักกฎจสมุปบาท แต่น่าเสียดายที่คนมักมองไม่เห็น (พระธรรมปิฎก, 2547, 2, 23) ความมืดบอดเพราะความหมกมุ่นอยู่กับตัวตนจนมองไม่เห็นความจริง ดังกล่าว เป็นสิ่งที่ เนาวรัตน์ เน้นค่อนข้างมาก เนื่องจาก “การเห็น” ด้วยปัญญาเป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการพัฒนาจิตวิญญาน เพื่อไปสู่ความหลุดพ้น ดังบทประพันธ์ “ธรรมคีตา” ในเล่ม ประคำกรอง ว่า

นกออยู่ฟ้ามักไม่ได้เห็นฟ้า
เพราะใกล้ตาใกล้ตนจนไม่เห็น
ปลาอยู่น้ำมิเห็นน้ำความเคยเป็น
เพราะน้ำเย็นอยู่ชิดติดตัว
ดูจไส้เดือนซ่อนดินชินดินอยู่

ย่อมมิรู้จักดินถิ่นทั่วหมั่ว
 อัจมคุณอนเคลียอยู่เนี้ยนัว
 ไม่รู้ตัวว่าตกหมกอัจม
 คนอยู่โลกล้วนไม่ได้เห็นโลก
 รู้สุขโศกตามประสาพาทักหมม
 จึงตามโลกติดโลกแต่โศกตรม
 ไม่ไผ่ชมชอบเชื่อเหนือกว่านั้

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2544, 52)
 (เน้นโดยผู้วิจัย)

กวีนิพนธ์บทนี้ เนาวรัตน์ น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากคำบรรยายภาพเขียนจากสมุดไทยโบราณ ที่คัดลอกไว้ในโรงมหรสพทางวิญญาน สวนโมกขพลาราม ว่า “นกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ ไล่เดือนไม่เห็นดิน หนอนไม่เห็นคู ดุงตังคนไม่เห็นโลกแล” และบทประพันธ์ “ตาบอดตาดี” ของท่านพุทธทาสภิกขุ (2530, 147) ที่ว่า

หมูนกจ้องมองเท่าไรไม่เห็นฟ้า
 ถึงฝูงปลาก็ไม่เห็นน้ำเย็นใส
 ไล่เดือนมองไม่เห็นดินที่กินไป
 หนอนก็ไม่มองเห็นคูที่ดูตัง
 คนทั่วไปก็ไม่มองเห็นโลก
 ต้องทุกขโศกหงุดหงิดอยู่ณิจสิน
 ส่วนชาวพุทธประยุกตธรรมตามระบิล
 เห็นหมดสิ้นทุกสิ่งตามจริงเอย

ความเปรียบของปราชญ์ในพุทธศาสนาข้างต้นนี้ พ้องกับที่ ฮาคูอิน ปราชญ์ทางเซนกล่าวว่า “โดยมิรู้ว่า สัจธรรมนั้นอยู่แนบชิดติดตน จึงออกแสวงหาเสียไกล สุดหล้า ช่างน่าสงสาร คล้ายตั้งผู้ที่อยู่ในน้ำ และกลับ ร้องหาน้ำดื่มด้วยความกระหาย” (เซนโค ชิบายามะ, 2546, 97) แสดงให้เห็นว่ามนุษย์อยู่ใกล้ชิดกับความจริงมากที่สุด สัจธรรมแวดล้อมตัวเราอยู่ทุกเมื่อเชียววัน แต่กลับไม่รู้แจ้งและตื่นนอนอย่างเค็งคว้าง ที่ร้ายกว่านั้น กลับหลงติดอยู่อยู่กับโลกที่ตนไม่รู้จัก ดังที่เนาวรัตน์

ชี้ว่า “จึงตามโลกติดโลกแต่โศกตรม ไม่ไผ่ชมชอบเชื่อเหนือกว่านั้” สิ่งนี้ “เหนือกว่านั้” ซึ่งเราควรไปให้ถึงก็คือ การมองทะลุมายาจนเห็นโลกตามความเป็นจริง เพื่อค้นหาคุณค่าและความหมายของชีวิต

ในแง่พัฒนาการของกวีร่วมสมัย เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้รับคำชื่นชมในปี 2519 ว่า “เป็นนักกลอนเพียงไม่กี่คนในรุ่นสายลมแสงแดดของเขา ที่ก้าวไปพร้อมกับกาลเวลา สลัดอารมณ์ที่สะท้อนความรู้สึกของชนชั้นกลางออกไป ลงไปสัมผัสกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่ยังต้องต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมและสังคมที่ดีกว่า” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2523, (24))

อย่างไรก็ตาม ความเป็นกวีและโลกทัศน์บนพื้นฐานของพุทธศาสนา อีกทั้งความเต็มดำในธรรมชาต ก็ “ปรุ่แต่ง” ให้เนาวรัตน์ มองความเคลื่อนไหวในปรากฏการณ์ทางสังคมได้ลุ่มลึกกว่ากรอบความคิดทางการเมืองอย่างตายตัว ดังคำประกาศเกียรติคุณตอนหนึ่ง เมื่อรับรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน (ซีไรต์) ในปี พ.ศ. 2523 ว่า

เนาวรัตน์ส่งสารถึงหัวใจโดยตรง เขาแสดงถึงความสำนึกเกี่ยวกับสิ่งที่ควรกระทำการรับเอาปัญหาทั้งปวงของเพื่อนมนุษย์ และเหนือสิ่งใด ความซื่อสัตย์ของเขาให้เห็นเด่นชัดในบทกวีทุกบท...อาจจะถือได้ว่าเขาเป็นนักเขียนที่ใ้มน้ำวจิตใจได้มากที่สุดผู้หนึ่งของไทยในสมัยปัจจุบัน และเขาจะตระหนักถึงความจริงที่ว่า อุดมการณ์ไม่สามารถจะใช้แทนหัวใจของมนุษย์ได้ (คณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรต์, 2547, 739-740)

บทกวีเรื่องชื่อของเขา “เพียงความเคลื่อนไหว” (2517) ชี้ชัดว่า “ความจริง” จากการเรียนธรรมะจากธรรมชาติ ทำให้เขามีสายตามองความเคลื่อนไหว ความหยุดนิ่ง ความเปื่อยเน่า และความงอกงาม อย่างสืบเนื่องกลมกลืน จึงเท่ากับว่าเชิดชูการต่อสู้ของ

ประชาชนในแง่การดำรงอยู่ของสังคม โดยเฉพาะใน
4 บทท้าย

.....

นกออยู่ฟ้านกหากไม่เห็นฟ้า
ปลาอยู่น้ำย่อมปลาเห็นน้ำไม่
ไล่เดือนไม่เห็นดินว่าฉันใด
หนอนย่อมไร้ดวงตารู้อาจม
ฉันนั้นความเปื่อยเน่าเป็นของแน่
ย่อมเกิดแก่ความนิ่งทุกสิ่งสม
แต่วันหนึ่งความเนาในเปือกตม
ก็ผุดพรายให้ชมซึ่งดอกบัว
และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ
เป็นความงดความงามใช้ความชั่ว
มันอาจขุ่นอาจข้นอาจหม่นมัว
แต่ก็เริ่มจะเป็นตัวจะเป็นตน
พอเสียงร่ำร้องลอบประกาศกล้า
ก็รู้ว่าวันพระมาอีกหน
พอปืนแปรี่ยงแปลบไปในมณฑล
ก็รู้ว่าประชาชนจะชิงชัย

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2523, 4-5)

การมองไม่เห็นความจริง ทำให้เราไม่อาจ “พ้น”
และ “พราวจากวงจร” แห่งสุขทุกข์ กวีจึงเรียกร้องให้
ฟังเสียงปรัมจากธรรมชาติ ดังบทประพันธ์ในเล่ม
วาริตุริยางค์ ว่า

.....

ฟังต้นไม้สายน้ำย้าให้หยุด
หยุดเสียที่เถิดมนุษย์หยุดสะสม
หยุดปรุงแต่งสร้างตามความนิยม
สร้างสังคมโลโครกโลกจึงร้อน
จงหยุดชมชื่นใจในใจเถิด
ทุกสิ่งเกิดก่อไว้ในใจก่อน
สมมติจากหัวใจไปทุกตอน
ใจจึงซ่อนทุกสิ่งจริงลงไว้

.....

กลางคืนคอยเป็นควีนอันอัดไว้
ครั้นกลางวันก็เป็นไฟไปทุกอย่าง
ร่างกายถูกผูกพันสรรพางค์
เป็นสื่อกลางแก่ใจรับใช้การ

.....

ใจจึงหน่ายจึงเหนื่อยจึงเมื่อยล้า
วุ่นผวาอ่อนไหวถูกไล่ต้อน
เกิดแล้วก่อล่อแล้วเร้นเข้นแล้วร้อน
ไม่พักผ่อนเพียงสักคราวเฝ้าแปบพู่
รู้และเห็นเป็นไปตามใจอยาก
จึงเหมือนฉากขวากขวางกำบังอยู่
หยุดเสียที่หยุดเสียเถิดเปิดประตู
เพื่อได้รู้และได้เห็นตามเป็นจริง

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2543, 17-23)

(เน้นโดยผู้วิจัย)

ต้นไม้และสายน้ำวิงวอนให้มนุษย์ “หยุดสะสม”
“หยุดปรุงแต่ง” และ “เปิดประตู” แห่งชีวิตเพื่อรู้เห็น
ความจริง เนาวรัตน์ ชี้ว่า ผู้ที่มองไม่เห็นความจริงและ
ไม่รู้จักพัฒนาจิตวิญญาณ เป็นผู้ที่นำเวทนาสงสาร เพราะ
ต้อง “วนและวัง” ทั้ง “คืนและวัน” ตรงกับที่ท่าน
พุทธทาสเปรียบว่า “กลางคืนอัดควีน กลางวันเป็นไฟ”
ซึ่งหมายถึง ความกระสับกระส่าย ไม่อาจขมตาหลับ
เพราะคิดแต่จะแสวงหาสิ่งต่าง ๆ ที่ตนปรารถนา ครั้นถึง
กลางวันก็วิงวุ่นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหานั้น จิตใจ
จึงไม่อาจสงบเยือกเย็นลงได้ (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.,
13-14)

ไม่อาจกล่าวว่า เนาวรัตน์ เพียงแต่นำคำสอน
ทางศาสนาามาเสนอด้วยรูปแบบศิลปะ โดยแยกเนื้อหา
และรูปแบบออกจากกันอย่างเด็ดขาด หากพิจารณา
ความเปรียบอันเป็นสหพทในคำเทศนาและในกวีนิพนธ์
ก็จะเห็นว่า พลังทางสุนทรียะของภาษาเป็นปัจจัยสำคัญ
ให้การสื่อความหมายมีนัยกระทบความรู้สึกและ
ความคิดได้ดีกว่าการกล่าวอย่างตรงไปตรงมา เห็นชัด

ว่า เนาวรัตน์ เป็นกวีที่ใช้โวหารได้เหมาะเจาะ ในบทข้างต้นเขาใช้บุคคลวัตต์แสดงคำขอร้องวอนขอของธรรมชาติในรูปประโยคห้าม ซึ่งแฝงท่าทีแห่งความปรารถนาดีและความหวังว่ามนุษย์จะรับฟัง และมนุษย์เป็นผู้ที่เตือนกันได้ ทั้งนี้โดยไม่ลืมแสดงสภาวะแห่งความทุกข์ให้เห็นเหตุผลของคำเตือนจากธรรมชาติ ส่วนในบทกวีอื่น (“ธรรมคีตา” ในเล่ม ประคำกรอง) เขาก็ยังแสดงว่า สภาวะของธรรมชาติที่เราอาจพบเห็นจนคุ้นชิน อาจจะเป็นปัจจัยให้มนุษย์สามารถพัฒนาไปสู่ความเย็นและสงบระงับตามท่วงทำนองของธรรม

.....

ลมยังพัดพรมพรั่งอยู่อย่างนั้น
ดวงตะวันยังสว่างกระจ่างแสง
น้ำยังเอื่อยเรื่อยไหลไม่ลดแรง
ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปไม่ขาดตอน
และในท่ามกลางเปลี่ยนแปลงอยู่นั้น
จิตเคยพันผูกกระชับก็กลับผ่อน
ไม่มั่นมุ่งปรุ่งตามความขอกยอ่อน
เริ่มเล็กรอนเริ่มระงับเล็กลับกลายเป็น
เหนียวและหนกหนักหนามานานนัก
เหนียวและหักโหมให้ไม่ห่างหาย
ร้อนและเร่ารดรินทุนทุราย
งมและงายโงเงาเฝ้าเงงัน
จากความวุ่นวุ่นสู่ความว่าง
จากความมืดมาสว่างอย่างเฉิดฉิน
จากความร้อนระอุเป็นเย็นนิรันดร
ไม่รู้พลันพลิกเห็นเป็นความรู้
ความสงบระงับดับสนิท
เกิดกับจิตแจ้งประจักษ์ตระหนกอยู่
ความรู้จับครบครันสรรพปัญญา
พระคือผู้ผ่านล่วงทั้งปวงนี้
จึงเห็นธรรมแท้จริงทุกสิ่งสรรพ
จึงร่างจับดับรู้อยู่ทุกที่
ความไม่มีมีได้ในความมี
แจ้งวิถีพ้นทุกข์อยู่ทุกยาม

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2544, 53-55)

เนาวรัตน์ พรรณนาความเคลื่อนไหวของสายลม สายน้ำ และบรรยายภาพดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงสว่าง เป็นความเปลี่ยนแปลงตามวิถีแห่งธรรมชาติที่ดำรงอยู่ เป็นปกติ ย้ำให้ตระหนักว่า “สิ่งทั้งปวงล้วนไม่เที่ยง” ปัญญารู้เท่าทันความจริงท่ามกลางอนิจจัง ก็จะทำลายความยึดมั่นถือมั่นต่อตัวตนที่ไม่มีจริงของสิ่งทั้งหลาย “จิตเคยพันผูก...ก็กลับผ่อน” ความเปลี่ยนแปลงจาก “ความวุ่นวุ่นสู่ความว่าง” จาก “ความมืดมาสว่าง” จาก “ความร้อนระอุเป็นเย็น” เกิดขึ้นพร้อมกันกับ “ไม่รู้...เป็นความรู้” และ “ความสงบระงับดับสนิท” เกิดกับจิต นี่คือนิยามของการพ้นทุกข์ที่พระศาสดาได้พบด้วยพระองค์เองและทุกคนสามารถพบได้

เห็นได้ว่า เนาวรัตน์ มิได้มุ่งเทศนาสั่งสอน แต่เพราะตระหนักและมีทัศนคติว่า “ที่สุดของชีวิตคือธรรม” (เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2533, 58) จึงบอกกล่าวด้วยความหวังว่า การโน้มใจให้เห็นความงดงามของชีวิตอย่างแท้จริง จะนำผู้รับไปสู่ “ที่สุดของชีวิต” หรือภาวะที่เป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ ดังคำขอในเล่มวารีดุริยางค์ ว่า

.....

ขอกายเจ้าจงเป็นเช่นต้นไม้
ยืนอยู่ได้โดยภพสงบนิ่ง
เพื่อแผ่ร่มและเป็นหลักให้พักพิง
แต่งดอกพริ้งผลัดฤดูอยู่ชั่วคราว
และใจเจ้าจักเป็นเช่นสายน้ำ
ใสเย็นฉ่ำชื่นแล้วไหลแผ้วผ่าน
เพื่อเลี้ยงชีพขลิบลมไล่ให้เบิกบาน
เพียงพองพานผิวแผ้วแล้วผ่านเลย
อิสระเสรีที่จะไหล
ด้วยเพลงไพเราะล้ารำเผลย
ชมดอกไม้สายลมพรมรำเพย
และชื่นเชยกับชีวิตทุกทิศทาง

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2543, 24)

เมื่อปราศจากอุปาทานในตัวตน กิเลสเหตุแห่ง
ทุกข์ก็ไม่เกิด สิ่งที่เหลือคือปัญญารู้ความจริง ในทาง
กายกวีขอให้อำนาจชีวิตจุดต้นไม้มื่อยืนตระหง่านท่ามกลาง
ธรรมชาติอย่างสงบ เกื้อกูลชีวิตอื่น และสร้างความ
รื่นรมย์ให้แก่โลก ส่วนจิตใจของผู้ที่ใช้ชีวิตสอดคล้อง
กับครรลองธรรมชาติ ย่อมมีคุณสมบัติดูสายน้ำที่เย็นใส
และเสรี สามารถชื่นชมความงามของธรรมชาติ และ
“ชื่นชมกับชีวิต” ได้อย่างสมค่าที่เกิดมาเป็นมนุษย์
กล่าวได้ว่าการให้หรือการสละซึ่งความเป็นตัวตน เป็น
ปัจจัยของการรู้แจ้งความจริง ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อโลก
ด้วย ตรงข้ามกับการกอบโกย ครอบครอง หวงแหน
กลับทำลายคุณค่าของชีวิต ในการรับสารหลักธรรม
อันลึกซึ้งเช่นนี้ มนุษย์อาจเรียนรู้ “เสียงแห่งความ
เงียบ” ในธรรมชาติ

ฟังซิเสียงความเงียบ

อันทนเพียงปริมณฑล

ในน้ำอันฉ่ำชล

ในแดดท่งคลุ้งกระโอ

หรือหรีดไม้กรีดเสียง

เรไรเสียงไม่เรไร

เรียวหล้าระย้าใบ

กระซิบแผ่วอยู่พึมพำ

ไม้ไผ่ระกะกึ่ง

ก็แจกก้านกระจายคำ

ข่าวเงียบอันเพียงบงำ

สงบพอจำเพาะยิน

สร้างงานสู่โลกกว้าง

จงคืนร่างสู่แผ่นดิน

คือถ้อยที่ร้อยริน

อันจารึก ณ แหล่งหลุม

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2526, บทที่ 12)

บทประพันธ์ในเล่ม เพลงขลุ่ยผิว ช่างต้น กระตุ้น
ให้ผู้รับฟังสรรพเสียงของความเงียบจากธรรมชาติ
ปฏิทรรศน์ (Paradox) คือ “เสียงความเงียบ” ซึ่งมี
ความหมายขัดแย้งอยู่ในตัวเอง เป็นทั้งโวหารและการ
สื่อัจธรรม ยั่วให้ตีความและเพ่งพิณิจสาร อันแสดง
ให้เห็นว่า ความเงียบมีพลังและสื่อสารอยู่ทั่วทุกหนแห่ง
ในธรรมชาติ โวหารบุคคลวัต คือ เรียวหล้า “กระซิบ
แผ่ว” และต้นไม้อัน “กระจายคำ” เสมือนธรรมชาติเป็น
บุคคล ส่งขวามายังมนุษย์ว่า คุณค่าแท้ของชีวิตอันพึง
ยกย่องอยู่ที่การ “สร้างงานสู่โลกกว้าง” เพื่อเกื้อหนุน
ผู้อื่นและโลก ก่อนจะ “คืนร่างสู่แผ่นดิน” และร่างที่
เปื่อยสลายนั้นก็ยังทำงานจารึกเป็น “ถ้อย” อัน “ร้อยริน”
สัจธรรมไว้ให้อ่านกันสืบไป กล่าวได้ว่า การดำรงอยู่
และเสื่อมสลาย อีกทั้งชีวิตและความตายในธรรมชาติ
เกาะเกี่ยวสืบเนื่องกัน กวีเชื่อมั่นว่า มนุษย์มีธาตุรู้เพียง
แต่เปิดหู เปิดตา สัมผัสสัจธรรมจากธรรมชาติด้วย
จิตว่าง ย่อมพบชีวิตงามและสื่อสารคุณค่าแก่ผู้อื่น

ธรรมชาติกับการสื่อัจธรรมในกวีนิพนธ์ของ พจนานันท์
จันทร์สันติ

1. ร้อยแก้วกวีนิพนธ์

ความแตกต่างภายนอกอย่างเด่นชัดระหว่างงาน
ของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ กับ พจนานันท์ จันทร์สันติ ก็
คือรูปแบบคำประพันธ์ เนาวรัตน์ เป็นกวีผู้เชี่ยวชาญ
การแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง ซึ่งเน้นฉันทลักษณ์ตาม
แบบแผนในลีลากลอนสุนทรภู่ โดยเฉพาะการเล่น
สัมผัสในอย่างแพรวพราว เหมาะกับการพรรณนาภาวะ
เลื่อนไหลในธรรมชาติ ส่วน พจนานันท์ สร้างสรรค์งาน
เขียนในรูปบทกวีไร้สัมผัส และบทบันทึกร้อยแก้ว ซึ่ง
นอกจากจะแสดงความคิดแล้ว ยังมุ่งผลทางสุนทรียะ
ด้วย ดังที่เรียกว่า “ร้อยแก้วกวีนิพนธ์” (ดวงมน
จิตรจำนงค์, 2540, 185) พจนานันท์ (2533ข, 24)
กล่าวถึงลักษณะเฉพาะและคุณค่าของงานประพันธ์
ร้อยแก้ว ซึ่งมี “ลีลาและแบบแผนเป็นอิสระ” ขณะ
เดียวกันก็มีความประณีตงดงาม อันเป็นลักษณะร่วมกับ

คำประพันธ์ร้อยกรอง โดยอ้างคำพูดของ อังคาร กัลยาณพงศ์ ไว้ว่า

ได้สนทนากับ อังคาร กัลยาณพงศ์ ด้วยเรื่อง ร้อยแก้ว ท่านกล่าวว่า ร้อยแก้วนั้นก็มี บังคับในตัวเอง เพียงแต่สัมผัสออกมาจากใจของผู้ประพันธ์ เป็นการ เรียงร้อยที่มีลีลา และแบบแผนเป็นอิสระเฉพาะตน ในร้อยแก้วนั้นเองก็มีร้อยกรองอยู่ด้วย โบราณเปรียบ เสมือนรัตนะที่ร้อยเรียงด้วยใยทอง สานสอดเข้าด้วยกันเป็นสร้อยรัตนพิศุทธิ์ฉนั้นใดฉนั้น

อย่างไรก็ตาม คำว่าร้อยแก้วในปัจจุบันยังมีความหมายหลายประการ ในความเห็นของอังคาร ร้อยแก้วมีลักษณะประณีตบรรจงสูงมาก ดังจะเห็นได้ใน พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ส่วนร้อยแก้วเชิงความเรียงใน สามก๊ก และ ราชาริราช ไม่มีลักษณะร้อยกรองเจือปน แต่มีความคมคายที่สำนวนโวหาร เมื่อพิจารณาร้อยแก้วของ พจนา จันทรสันติ พบว่า เน้นความเรียบง่ายเกลี้ยงเกลา ดังตัวอย่าง

น้ำฝนหยดลงต้องใบไม้ในป่า ตกลงในแอ่งธาร ก่อเกิดบทเพลงธรรมชาติ ซึ่งบรรเลงประสานด้วยลีลาอันหมดจด มันเป็นเพลงบทน้อย เป็นบทกวีเล็ก ๆ ที่ธรรมชาติโน้มก้าน้ำให้แก่วงใจที่หยั่งลงในความวิเวก (พจนา จันทรสันติ, 2533ก, 6)

มนุษย์ในทุกวันนี้ช่างขาดแคลนจินตนาการเสียจริง ดูเหมือนว่าสมบัติอันล้ำค่าในวัยเด็กของเรานี้ ถูกทำให้แหงนวันศุกร์ด้วยความจริงของโลกปัจจุบัน เราไม่ใช่สัตว์ซึ่งคล่องระดับด้วยมาลัยแห่งจินตนาการอันงดงามอีกต่อไป เราไม่รู้จักการบินอีกแล้ว ได้หลงลืมปีกแห่งดวงวิญญาณเสียแล้ว เราไม่ใช่คนเดินทางแห่งจิตใจอีกต่อไป ไม่ใช่ผู้พเนจรแห่งความฝันอีกต่อไป เราได้หลงลืมดินแดนอันงดงามเพริศแพร้ว ซึ่งเราได้

เดินทางไปเยือนเมื่อวัยเด็ก ชาของเรายืนหยุดนิ่งอยู่ในโลกแห่งความจริงอันแข็งกระด้างเราได้กลายเป็นสัตว์แห่งข้อเท็จจริง เป็นเพียงเครื่องจักรหาเงิน ซึ่งเก็บข้อมูลได้ เพียงแต่คิดถึงเพียงเท่านั้นก็ทำให้หดหู่ยิ่ง (พจนา จันทรสันติ, 2533ก, 32)

และ

คืนที่ดอกไม้ดวงดาวบานทั่วทุ่งฟ้า ฉันทน์อยู่บนเงื่อมผา จ้องมองเข้าไปในความเว้งว่าง ในความลึกลับดำมืดของห้วงจักรวาล ซึ่งเป็นมหาสมุทรแห่งนามธรรมอันกว้างใหญ่ไพศาลเกินจินตนาการ ดวงดาวแต่ละดวงเหล่านั้นเป็นจุดดั่งเกาะแก่งอันสว่างไสว เป็นที่หมายตาของนักเดินทาง-ดวงชีวิตที่เดินทางไปใอนันตภาพของนามธรรมอันสุดหยั่งถึงนั้น (พจนา จันทรสันติ, 2536ค, 113)

แม้ เนาวรัตน์ และ พจนา จะมีรูปแบบการประกอบสร้างงานที่แตกต่างกัน แต่ก็มีโลกทัศน์พ้องกันในแง่ที่ให้คุณค่าต่อการอ่านสารของธรรมชาติซึ่งสั่งสมธาตุแห่งคุณธรรมไว้ และเห็นว่า ทางรอดของมนุษย์ต้องอาศัยการเข้าใจความจริง ด้วยการดำรงชีวิตอย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ทั้ง เนาวรัตน์ และ พจนา ต่างมุ่งสร้างงานด้วยความเชื่อมั่นในคุณค่าของกวีนิพนธ์ซึ่งสื่อประสบการณ์จากสัมผัสทางอารมณ์ ตีมูลค่ากับความงาม สงบในธรรมชาติ และชี้ว่าปัญญาจากความตีมูลค่าหรือญาณทัศนะจะนำมนุษย์ให้เข้าถึงธรรมะหรือกฎธรรมชาติ จนปลดปล่อยตนจากพันธนาการที่รัดรั้งชีวิตอยู่

2. การเดินทางด้วยการสังเกตและเก็บรับประสบการณ์

พจนา จันทรสันติ สร้างสรรค์งานวรรณศิลป์ค่อนข้างสม่ำเสมอต่อเนื่องมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มเขียนเมื่อปี พ.ศ. 2514 จนกระทั่งปัจจุบัน งานของ

พจนานำดำเนินไปควบคู่กับการเดินทางทางจิตวิญญาณ ซึ่งผู้เดินทางจดจ่ออยู่กับการแสวงหาความจริง และปรารถนาจะแบ่งปันความคิด อารมณ์ ความรู้สึกที่พานพบระหว่างแรมทางสู่ผู้รับในรูปแบบเรียบง่าย ด้วยเชื่อว่า “อะไรก็ตามที่จริงใจและเรียบง่ายนั้น มีความงามในตนเอง จริงใจที่สุด ตรงที่สุด ออกมาจากจิตใจอย่างที่ยากจะพูด โดยไม่ต้องปรุงแต่งเสแสร้ง” (พจนานันทรสันติ, 2544ค, 14-15) สิ่งที่ พจนาน สือสาร อาจเป็นความรู้สึกในช่วงเวลาหนึ่งที่ได้สัมผัสกับ ความร้อนหนาวของอากาศ ความโดดเดี่ยวแต่อาจจะไม่เปลี่ยวเหงา เพราะสัมผัสได้กับไออุ่นแห่งมิตรภาพ และการดำรงอยู่ของชีวิตตามปกติ ดังเช่น บท “ลมหนาว ต้นเดือนมีนาคม”

ต้นเดือนมีนาคม ลมหนาวพัดย้อนทวนกลับมาอีกครั้ง ขับไล่ความร้อนระอุจากไป นำโลกกลับสู่ความหนาวเย็น

ยามเย็นเจิบเหงาเปล่าเปลี่ยว อากาศเยือกเย็น ย่อมโลกทั้งโลกและชีวิตผู้คนให้กลายเป็นบทกวี ทว่าเป็นกวีบทเศร้า เป็นความเศร้าอันงดงาม งดงามดั่งสีเสียดแดงเรื่อ ๆ ของขอบฟ้า บางที่เราอาจรู้สึกหนาวในหัวใจ อาจรู้สึกเยือกเย็นหรือหิวโหย เราอาจนั่งลงและสั่งอะไรร้อน ๆ มาดื่ม อาจนั่งมองผู้คนที่ผ่านมา และสิ่งต่าง ๆ รอบ ๆ ตัว และทักท้อเขาเขาเป็นเพื่อน เรามองดูไฟในเตาและรู้สึกอบอุ่นอย่างบอกไม่ถูก อาจรู้สึกถึงไอร้อนกรุ่นจากหม้อก๋วยเตี๋ยว รู้สึกได้ถึง ความหมายของอาหารการกินซึ่งหล่อเลี้ยงชีวิต (พจนานันทรสันติ, 2533ก, 7)

พจนาน กล่าวถึงสิ่งสามัญในชีวิต ไม่ว่าจะเป็น ต้นไม้ ใบหญ้า เสียงน้ำหยด เมฆ หมอก เมล็ดข้าว หญ้าป่า ดังเช่นบทประพันธ์ “ความมหัศจรรย์ที่แท้จริง” ซึ่งกล่าวถึงชีวิตต้นข้าว ที่งอกจากเมล็ดข้าวเปลือก ดั่งขึ้นต้นว่า

เมล็ดข้าวเปลือกที่นกจิกตกหล่นจากกรง เพียงแตะต้องสัมผัสผืนดินแห่งชีวิตไม่กี่วัน ก็กลับกลายเป็นต้นกล้าสีเขียวอ่อน สดฉ่ำ หนุ่มแน่นด้วยพลังใฝ่ฝันของชีวิต แทะยอดออกมาจากชอกอิฐและรอยต่อของกระดาน เสกผืนดินเปล่าเปลี่ยวให้กลายเป็นป่าข้าวจากเมล็ดข้าวเปลือกกลับกลายเป็นกล้าสีเขียว เป็นพี่น้องกับหญ้าป่านานาพันธุ์ งอกยาวขึ้น ยาวขึ้นแปรเปลี่ยนตัวเองอย่างมหัศจรรย์ เมื่อเรามองดูให้ดี เราจะพบความน่าพิศวงของธรรมชาติ (พจนานันทรสันติ, 2533ก, 30-31)

ชีวิตที่ก่อเกิดและงอกงามตามธรรมชาติมีความน่าพิศวง แม้กระทั่งต้นกล้าที่งอกจากเมล็ดข้าวเปลือกซึ่งร่วงหล่นจากกรงนก เจริญเติบโต “แปรเปลี่ยนตัวเองอย่างมหัศจรรย์” กลายเป็น “ป่าข้าว” แต่ “สายตาที่ขาดความใส่ใจ” และ “ดวงใจซึ่งถูกกักขังอยู่ในกรอบแคบ ๆ” ไม่อาจมองเห็น ดังที่พจนาน กล่าวต่อมาว่า

สรรพสิ่งถือกำเนิดขึ้นและแตกดับลง ดำเนินและ เป็นไป แปรเปลี่ยนกลับกลายไปอย่างงดงาม เหล่านี้ล้วนเป็นความมหัศจรรย์ของธรรมชาติ และเป็นความมหัศจรรย์แท้จริงซึ่งเราคุ้นเคยเกินไปจนแลเห็นเป็นเพียงข้อเท็จจริง กลายเป็นเพียงสิ่งดาษ ๆ เบื้องหน้าสายตาที่ขาดความใส่ใจ และต่อดวงใจซึ่งถูกกักขังอยู่ในกรอบแคบ ๆ และมีชีวิตอยู่ไปวัน ๆ อย่างหดหู่บั้นเฉา (พจนานันทรสันติ, 2533ก, 31)

ด้วยปรากฏการณ์สามัญดังกล่าวนี้ บทกวีและบทบันทึกของ พจนาน มุ่งกระตุ้นความคิดและนำทางผู้รับให้เข้าถึงความจริงด้วยการ “ค้นหาสิ่งสูงแห่งชีวิต” จากธรรมชาติ พจนาน กำหนดหน้าที่และบทบาทของตนในฐานะ “กวี” ว่าเป็นผู้บอกความจริงต่อ “สังสารสัตว์” อันหมายถึงเพื่อนมนุษย์ ซึ่ง “เวียนว่ายอยู่ในวังวนแห่งอนิจจัง”

...ก็คือผู้บอกข่าวแห่งสัจจะ และโปรยหว่านทิพยอันมีกลิ่นหอมลงเหนือดวงใจบ่อนันต์ คือผู้นำกาลเวลาอมตะมากล่าวอวยพรแก่สังสารสัตว์ ผู้เวียนว่ายอยู่ในวังวนแห่งอนิจจัง บอกกล่าวให้เขาชะงัดแลขึ้นมองดูดวงดาวและหมู่เมฆ แลดูสีันของฟากฟ้ายามเช้าและยามเย็นเพื่อค้นหาสิ่งสูงแห่งชีวิต... (พจนานันท์, 2535, 117)

พจนานันท์ (2535, 118) ชี้ว่า หน้าที่ของบทประพันธ์มีเพียงประการเดียวคือแสดงความจริง และย้ำว่าตลอดชีวิตเขาเขียนอยู่เพียงเรื่องเดียวเท่านั้นคือ ความจริง อันผ่านการเคี้ยวกรำทางความคิดและอารมณ์ความรู้สึกอย่างเข้มข้นต่อเนื่อง พจนานันท์ เกิดในครอบครัวคริสตชน แต่สนใจศึกษาปรัชญาหลากหลาย ทั้งพุทธ เช่น เต๋า และลงมือแปลผลงานที่ทรงคุณค่าอย่างจริงจัง ตั้งแต่ศึกษาอยู่ชั้นปีที่ 1 ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี 2518 เริ่มด้วยวิถีแห่งเต๋า (2521) พจนานันท์ (2544ค, 15) ปฏิเสธว่าตนมิได้เป็นสาวกของลัทธิใด ลัทธิหนึ่ง ยอมรับเพียงว่า “เป็นสาวกของความจริง” แต่การบรรลุถึงความจริงย่อมไม่เกิดขึ้นง่ายตาย “เราต้องหักล้างและทำลายกับความคิดของตัวเองอยู่บ่อยครั้ง เพื่อค้นพบความจริงอันใหม่ที่จริงยิ่งกว่าเก่า” ในโลกทัศน์ของ พจนานันท์ ความจริงจึงเป็นสิ่งสูงค่าสำหรับชีวิต สอดคล้องกับที่ได้ตั้งปณิธานไว้อย่างหนักแน่นในเล่ม เมืองดาว ว่า

ชีวิต

ขออย่ามีเพื่อสิ่งอื่นใด

นอกจากเพื่อการเรียนรู้และประจักษ์แจ้ง

(พจนานันท์, 2541, 56)

3. สำนักขบถต่ออารยธรรมหรือทัศนวิพากษ์

ดูเหมือนว่า พจนานันท์ กำลังเดินอยู่บนเส้นทางแห่งการค้นหาที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวและสวนทางกับคนส่วนใหญ่ ดังที่เขากล่าวไว้ในหนังสือ ในท่ามกลาง

อารยธรรมผู้กร่อน (2525) ว่า คนในปัจจุบันมีวิถีชีวิตที่ “มักง่ายแบบสุกเอาเผากิน ขาดเป้าหมาย ขาดการไตร่ตรองอย่างลึกซึ้งในเรื่องของความจริงและชีวิต” เนื่องจาก “จิตใจและวิถีชีวิตของคนในปัจจุบัน เป็นผลิตผลของอารยธรรมและเทคโนโลยีแบบตะวันตก เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักรอุตสาหกรรมและทุนนิยม ซึ่งมอมเมาและทำลายมนุษย์ลงด้วยความสะกดกสบายทางวัตถุ” (2544ค, 54)

การพร้อมใจก้าวไปสู่หนทางแห่งการครอบครองวัตถุที่ต้องได้มาด้วยการซื้อขาย ดูจะเป็นพฤติกรรมสังคมที่เห็นดีเห็นงามกันทั่วไป พจนานันท์ได้เตือนไว้ในเล่มเสียงเพรียกจากดวงใจ ว่า นั่นคือหนทางแห่งความสูญเสีย

เราจะรู้สึกอย่างไร หากต้องตื่นขึ้นมาในเช้าวันหนึ่งเพื่อพบว่า ความสามารถเพียงหนึ่งเดียวที่เรามียู่ คือ การหาเงิน และความใฝ่ฝันเพียงหนึ่งเดียวที่หลงเหลืออยู่ก็คือ การหาเงินและสั่งสมไว้ให้ได้มากที่สุด นั่นคงเป็นเรื่องน่าเศร้ามากทีเดียว ไม่ว่าเราจะรู้สึกตระหนกหรือภาคภูมิใจกับการค้นพบนี้ก็ตาม เราอาจจะค้นพบต่อไปอีกว่า เราได้สูญเสียจินตนาการและความใฝ่ฝันไป ได้สูญเสียความรักและจิตใจที่แจ่มใสเห็นถึงความงาม ได้สูญเสียจิตใจไร้เดียงสา และได้สูญเสียความสุขอย่างง่าย ๆ ไปด้วย (พจนานันท์, 2537ข, 48)

ความหวังใญ่และกังวลต่อปัญหาดังกล่าวทำให้พจนานันท์ตั้งคำถามต่อระบบคุณค่าอันจอมปลอมของสังคม ซึ่งกำลังทำลาย “ความเป็นมนุษย์” โดยไม่ทันรู้ตัว ในเล่ม เราคือธรรมชาติ ว่า

...ในโลกสมัยใหม่นี้ ง่ายที่จะดูดซับความฉาบฉวย หยาบกระด้าง ยิ่งกว่าที่จะละเอียดอ่อนลุ่มลึก ง่ายที่จะโหดร้ายยิ่งกว่าเมตตา สิ้นไหลยิ่งกว่าซื่อตรง โลกสมัยใหม่นี้กำลังฆ่าความเป็นมนุษย์ที่อยู่ภายในตัวคนลงทุกขณะ โดยที่ทุกคนไม่ทันรู้ตัว กระทั่งยังหลงนึกว่า

ตนเองศิวิไลซ์ยิ่ง

ยุคสมัยแห่งความมั่งคั่ง ความโลภ และอารยธรรม
วัตถุนิยมกำลังจะพามนุษย์ไปถึงไหน หรือว่าจะปิด
ยุคลงด้วยการทำลายล้างอย่างพินาต้อยยับ (พจนานา
จันทร์สันติ, 2546, 19)

สิ่งที่น่าวิตกเป็นอย่างยิ่งก็คือวิกฤตขั้นรุนแรงถึง
หายนะ ซึ่งมีมูลเหตุมาจากความเขลาของมนุษย์กำลัง
จะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ แต่ผู้คนกลับก้าวต่อไปบน
เส้นทางสายเดิมอย่างเชื่อมั่นและปราศจากข้อสงสัย
ดังที่ พจนานา (2536ข, 9) แสดงความหว้นวิตกไว้ใน
เล่ม ลมหายใจแห่งชีวิต ว่า

ทว่า นำประหลาดใจและน่าตระหนกเป็นอย่างยิ่ง
ที่ผู้คนในปัจจุบัน (ไม่ว่าจะเป็นคนรุ่นใด) ต่างก็หา
มีร่องรอยแห่งความสงสัยตั้งว่าปรากฏอยู่ในใจไม่ดูเหมือน
เขาจะเชื่อมั่นเหลือเกินในสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ และพากันเห็นดี
เห็นงามตามกันไปสิ้น นี่เป็นสิ่งที่น่าตระหนก ดูเหมือน
ว่ามนุษย์จะตกเป็นเหยื่อของความเขลาของตน

น่าเวทนาที่มนุษย์ตกอยู่ในความโลภ และมุ่งหวัง
กอบโกยเพื่อความมั่นคงมั่งคั่งกระทั่งถลาลู่ความพินาศ
อย่างมีนัยยะแวงสงสัย พจนานาท้วงติงว่า “มนุษย์จะ
สามารถเรียกตนเองว่าเป็นผู้มั่งคั่งได้อย่างไร หาก
ปราศจากทรัพย์สินทางนามธรรม” (2537ข, 36) อัน
หมายถึง “ความมั่งคั่งทางจิตใจ มิใช่จากโลกีย์ทรัพย์สิน”
(2546, 53) สิ่งที่เขาระงับเพื่อหาคำตอบก็คือ “เฝ้า
ครุ่นคิดลึก ๆ ถึงความเป็นมนุษย์ อะไรคือสิ่งนั้น อะไร
คือคุณค่าที่ให้และความหมายที่แท้จริง” (2535, 26)

4. สายสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติและ
การสับดับรับฟังจากธรรมชาติ

บทบันทึกสั้น ๆ ในเล่ม ภาพเหมือน พจนานา
(2535, 95) กล่าวถึงความงามของธรรมชาติที่กระตุ้น
เร้า “ความเป็นมนุษย์” และยกใจให้สูงขึ้นว่า “แหงน

หน้ามองดูฟ้า ระลึกขึ้นได้ว่าลิ้มมองมาเนิ่นนาน ฟ้า
วันนี้เป็นฟ้าของฤดูหนาว ซึ่งสดใส เบา และเยือกเย็น
อย่างประหลาด มันเตือนใจเราให้รำลึกถึงกลิ่นหอม
อ่อน ๆ ของช่อดอกไม้ในวิญญานและยกเราให้สูงขึ้น
ให้กลับเป็นมนุษย์อีกครั้ง” เท่ากับว่าในทัศนะของ พจนานา
สิ่งที่เขาพาให้เราสามารถเข้าถึงความเป็นมนุษย์มากขึ้น
ก็คือ การได้สัมผัสกับธรรมชาติอย่างแนบชิด

นอกจากนี้ในเล่ม เสียงเพรียกจากดวงใจ พจนานา
ยังชี้ว่า ความละเอียดอ่อนของจิตใจเป็นคุณสมบัติสำคัญ
ของความเป็นมนุษย์ที่จะนำไปเกิดปัญญาเข้าถึงความจริง
อันปรากฏอยู่อย่างเปิดเผยในธรรมชาติ

.....
แสงแดดส่องฉายอยู่ทั้งวัน
ใบไม้ร่วงหล่นอยู่ที่ข้างถนน
เมฆหมอกล่องลอยไปในฟ้า
ดอกไม้ก็ขีดเขียนบทกวีอยู่บนกิ่งก้าน
ความมืดซับซ้อนบทเพลง
อยู่ทุกคำคืน
ถ้าคุณละเอียดอ่อนขึ้น
คุณจะเป็นมนุษย์มากขึ้น
ตาคุณแลเห็น หูคุณได้ยิน
ดวงวิญญาณของคุณอาจสัมผัสรับรู้
อย่าถามว่า ฉันจะละเอียดอ่อน
ได้อย่างไร
(พจนานา จันทร์สันติ, 2537ข, 62)

แสงแดด ใบไม้ เมฆหมอก ดอกไม้ และความมืด
ดำรงอยู่รอบ ๆ ตัวเรา และสื่อสัจธรรมผ่านการ “ส่อง
ฉาย ร่วงหล่น ล่องลอย ขีดเขียน ซับซวน” แต่ผู้ที่มี
จิตใจหยาบกระด้างและโง่เขลามิอาจสัมผัสรับรู้ได้ พจนานา
(2537ข, 124, 161) ให้ความสำคัญต่อการหยั่งเห็น
ความจริงด้วยปรีชาญาณว่าเป็นความสำเร็จที่แท้ ซึ่ง
วัดคุณค่าของมนุษย์ ทั้งยังเน้นย้ำว่า “หากปราศจาก
ปรีชาญาณ เสียแล้ว มนุษย์ก็มีได้มีอะไร มิได้เป็นอะไร
เลย ชีวิตคงจะเป็นสิ่งที่ว่างเปล่าจนน่าใจหาย” กล่าว

ได้ว่า “การสัมผัสรับรู้” ของดวงวิญญาณ เป็นสิ่งเชื่อมโยงให้มนุษย์เข้าถึงความจริง ซึ่งเป็นก้าวสำคัญ ของกระบวนการพัฒนาจิตวิญญาณ เพื่อไปสู่การค้นพบคุณค่าและความหมายของความเป็นมนุษย์

พจนาน เห็นไม่ต่างจากเนาวรัตน์ ว่า ธรรมชาติ ลือสารถึงมนุษย์ตลอดเวลา แต่จิตใจของเรากลับขุ่นมัว เต็มไปด้วยมายา และปิดกั้นสัญธรรมจากธรรมชาติ ดังปรากฏในเล่ม ในท่ามกลางอารยธรรมผู้กร่อนว่า “ธรรมชาติพยายามจะเข้ามาคุยกับเราอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่ดวงชีวิตของเราขุ่นมัวเกินไป และมายาภาพก็ หนาแน่นซับซ้อนเกินไป กำแพงที่เราสร้างขึ้นมาล้อมรอบ ตัวเองนั้นหนาแน่น สูง และแข็งแรง เกินกว่าที่ความเป็นจริงต่าง ๆ จะหลั่งไหลเข้ามาได้” (พจนาน จันทรสันติ, 2544ค, 88)

อย่างไรก็ตาม มนุษย์กับธรรมชาติยังมีสายสัมพันธ์อันละเอียดอ่อนต่อกันอย่างน่าพิศวง ในเล่ม เมืองดาว พจนานให้ความหวังว่า หากใจสงบนิ่ง เราก็อาจสัมผัส ความงามและรับสารจากความเคลื่อนไหวที่ดำเนินไป อย่างไม่หยุดยั้งของธรรมชาติได้

เมื่อดวงจิตสงบ

คุณอาจได้ยินเสียงใบไม้แตกยอด

ได้ยินเสียงดอกไม้เบ่งบาน

ได้ยินเสียงของกลิ่นหอม

และได้กลิ่นของสีสน

(พจนาน จันทรสันติ, 2541, 77)

พจนานเลือกสรรคำใช้ในลักษณะที่สร้างความชัดเจนขององค์ประกอบ บ่งบอกความพิเศษของสารที่เร้า การเพ่งพินิจและตีความอันแฝงนัยว่า เมื่อจิตปราศจาก เครื่องรบกวนใด ๆ ย่อมมีศักยภาพสูงยิ่ง และอาจสัมผัสรับรู้เกินกว่าที่สามารถทำได้ตามปกติธรรมดา จึงไม่แปลกหากเราจะ “ได้ยินเสียงใบไม้แตกยอดได้ยินเสียงดอกไม้เบ่งบาน” กระทั่ง “ได้ยินเสียงของกลิ่นหอม” และ “ได้กลิ่นของสีสน” เช่นเดียวกับในเล่ม หอม

กลิ่นไพรพฤกษ์ ที่พจนานกล่าวไว้

ในความสงบวิเวกของสถานที่แห่งนี้ คุณอาจได้ยินเสียงลมหายใจของต้นไม้ใบหญ้า ผสานอยู่กับเสียงน้ำตก อาจได้ยินเสียงลมหายใจของกรวดทราย และแผ่นดินหินผา ลมหายใจของตะไคร่ เฟิน เกววัลย์ และดอกไม้ป่า ของหนองแมลง มดเล็ก ๆ และนกที่ มาหากินอยู่ตามก้อนหินริมน้ำตก คุณอาจได้ยินเสียงใบไม้ร่วงหล่น เสียงของความผูกพันน่าเปื่อย และเสียงแตกยอดของใบไม้ เสียงของความเปลี่ยนแปลง ของความเกิดและความตาย ป่าทั้งป่าล้วนระงมไปด้วยสรรพสำเนียงอันเจียบบั่นแผ่วเบา ซึ่งมีเพียงใจเท่านั้น ที่อาจสดับตรับฟังได้ (พจนาน จันทรสันติ, 2536ค, 64)

ข้อความที่น่าสนใจพิจารณาก็คือ “มีเพียงใจเท่านั้น ที่อาจสดับตรับฟัง” สรรพเสียง “ของความเปลี่ยนแปลงของความเกิดและความตาย” อันแผ่วเบา ในป่าที่สงบเงียบแห่งนี้ได้ แสดงให้เห็นว่า จิตใจ คือ พาทะสำคัญที่จะนำมนุษย์ไปสัมผัสความจริง สังเกตได้ว่า พจนาน เน้น การได้ยิน และ การสดับตรับฟัง สอดคล้องกับสารจากวจนภาษาในวิถีชีวิตมนุษย์ การรับสารเช่นนี้อยู่ในระดับ “การมองเห็น” ไม่ใช่ “การมองดู” กล่าวคือ “การมองดูอาศัยตาเนื้อหนัง และรับรู้เพียงส่วนตื้นที่สุดของประสาทสัมผัส แต่ในการมองเห็นนั้น เราใช้พลังของชีวิตทั้งหมด เจาะผ่านเกราะกำบังและม่านหมอกมายาอันหนาที่บดเข้า” (พจนาน จันทรสันติ, 2532, 5) พลังของชีวิตดังกล่าวนี้ก็คือ จิตใจ ซึ่งไม่ใช่ระดับสมองเท่านั้น สอดคล้องกับที่ “เซนเรียกร้องให้มนุษย์เปิดธรรมจักษุ และเข้าร่วมเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติที่แท้” (เซนโคชิชิยามะ, 2546, 19)

เราจึงเห็นได้ว่า พจนาน มีพื้นฐานความคิดของเซน ซึ่งอธิบายได้ว่า

โดยสารัตถะแล้ว เช่น คือ ศิลปะในการมองทะลุ ลงไปถึงธรรมชาติแห่งตัวตน และช่วยชี้หนทางในการ ปลดปล่อยพันธนาการอันจกนำไปสู่เสรีภาพ...เช่น ช่วยปลดปล่อย พลังงานที่เก็บกักอยู่ในตัวของเราอย่าง เหมาะเจาะและเป็นไปตามธรรมชาติ โดยที่ในสภาพ ปรกติพลังงานนี้จะถูกบีบกดและถูกบิดเบือน จนไม่ อาจจะบายออกไปสู่กิจกรรมได้ อย่างเพียงพอ ฉะนั้น เป้าหมายของเซนจึงมุ่งช่วยให้เราเลี้ยงไปเสียจาก ความบ้ำคั่งหรือความพิกลพิการ นี่คือความหมาย ของสิ่งที่ผมเรียกว่าเสรีภาพ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการ ปลดปล่อยแรงกระตุ้นที่มีลักษณะสร้างสรรค์และมี กุศลจิตอันซ่อนลึกลงอยู่ในหัวใจของเราออกมาอย่าง เต็มที่ โดยทั่วไปแล้วเรามักมองไม่เห็นความจริงใน ข้อนี้กัน ความจริงนั่นก็คือเรามีพลังความสามารถอัน จำเป็นอย่างพร้อมมูล ซึ่งอาจบันดาลให้เรามีความสุข และมีความรักต่อคนอื่นได้ (ตี.ที. ชูชุกี อ้างถึงใน อีริค ฟรอมม์, 2538, 49)

คุณค่าของการดำเนินชีวิตอย่างกลมกลืนเป็น หนึ่งเดียวกับธรรมชาติ และการมีดวงตาเห็นธรรม คือ โอกาสที่จะ “อ่าน” สัจจะในธรรมชาติได้อย่างโปร่ง และเข้าใจความรู้อันนำไปสู่การตระหนักถึงปลาย ทางของชีวิต ดังที่ พจนา กล่าวไว้ในเล่ม เวียงฟ้า และ ชัยชนะ ว่า

ฉันนอนอ่านหนังสือของธรรมชาติอยู่บนโขดหิน อ่านแดด และอ่านลม อ่านฟ้า อ่านคลื่นและปะการัง อ่านกรวดทรายและเปลือกหอยบนชายหาด อ่านพลัง อ่านความแปรเปลี่ยนและชีวิตของธรรมชาติ มีธาตุมูล มากมายผสมผสานกัน เข้าสัมพันธ์ร่วมและอุบัติขึ้น เป็นสิ่งใหม่ แตกสลายไป กลับกลายเป็นธาตุมูลอื่น แปรเปลี่ยนเคลื่อนคล้อยไปภายใต้กฎเกณฑ์อันยิ่งใหญ่ ธรรมชาติคือหนังสือเล่มใหญ่ซึ่งไม่เคยมีใครอ่านได้ จบสิ้น ...เป็นสิ่งที่เราน่าจะค่อยเรียนรู้อย่างใส่ใจ เพราะนั่นเป็นความรู้ที่จะนำไปสู่การตระหนักถึงจุด หมายปลายทางของชีวิตมนุษย์ (พจนา จันทรสันติ,

2530, 119, 2544ข, 45)

สิ่งที่ผู้รับอาจสังเกตได้เมื่ออ่านงานของ พจนา ก็คือ ความตั้งใจมั่นที่จะนำเสนอเรื่องมนุษย์ ธรรมชาติ ความงาม และความจริงเป็นพิเศษ พจนา เน้นย้ำเพื่อ ให้เห็นว่า ธรรมชาติมีความยิ่งใหญ่และเป็นผู้สร้าง ความงาม ซึ่งให้ความรู้อันล้ำค่า คือ ความเข้าใจ ความจริงแท้ที่ไกลจากมายา ดังกล่าวไว้ในบท “ถ้อยคำ ที่ฉันกล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่า” ในเล่ม คื่นหอม ว่า

ฉันกล่าวคำว่ามีมนุษย์และธรรมชาติอยู่บ่อยครั้ง ที่จริงสิ่งทั้งสองนี้มีใช้สองสิ่งที่แตกต่างกัน หากคือสิ่งเดียว เช่นเดียวกับคำว่า ความงามและความ จริงที่สุดก็คือสิ่งเดียวกัน มนุษย์-ธรรมชาติ-ความงาม -ความจริง ถ้อยคำเหล่านี้ฉันจะกล่าวซ้ำแล้วซ้ำเล่า นับหมื่นนับพันครั้ง จนกว่าความหมายของมันจะซึมซาบ เข้าไปในสัมผัสรับรู้ส่วนที่ลึกที่สุดของคน ตราบกระทั่ง เขาประจักษ์ถึงความหมายอันเป็นหนึ่งเดียวของมัน (พจนา จันทรสันติ, 2533ก, 61)

กล่าวได้ว่า มนุษย์อาจเรียนรู้จากธรรมชาติเพื่อ เข้าถึงความจริง ในเล่ม ป่าใบไม้ไหว พจนา ชี้ว่า ไม่มี ความกังวลสงสัยปรากฏอยู่ในธรรมชาติ ทุกสิ่งล้วน “เป็นไป...อย่างที่เป็น”

ดอกไม้ยามเช้าไม่เคยถามไถ่

ผลิบานออกท่าไม

สายลมคำไม่เคยสงสัย

พัดไปไหนไหน

หมอกใกล้สว่างไม่เคยล้งเล

ปกคลุม

สิ่งที่เป็นไปก็เป็นอย่างที่เป็น

(พจนา จันทรสันติ, 2528, 55)

อาจพิเคราะห์บทกวีข้างต้นตามวิถีแห่งเต๋าได้ว่า หนทางของชีวิตมนุษย์ก็เป็นไป “ดังการคลี่คลาย ขยายตัวของกลีบดอกไม้ เราไม่รู้ว่เมื่อใดดอกไม้ตูม ดอกนั้นจะเบ่งบาน เราไม่รู้และไม่จำเป็นต้องรู้... ดอกไม้จะบานออกในเวลาอันเหมาะสม เป็นไปอย่าง เหมาะเจาะ สอดคล้อง” ตามวิถีทางของมัน (พจนานันท์, 2525, 36) ผู้ที่เข้าถึงสัจจะนี้ย่อมรู้จัก ควบคุมจังหวะชีวิตให้ดำเนินไปอย่างสอดคล้องเป็น หนึ่งเดียวกับธรรมชาติ

การยอมรับความจริงว่า ชีวิตเลื่อนไหลไปตาม ครอบงำธรรมชาติ ส่งผลให้มนุษย์มองเห็นแง่มุมของ ความเปลี่ยนแปลง ดังปรากฏในบทกวีไว้สัมผัส ใน เล่ม *ขลุ่ยไม้ไผ่* ซึ่ง พจนานันท์ (2544ก, 15) ระบุว่า “ได้ รัับอิทธิพลสืบทอดมาจากสาระสำคัญของบทกวีไฮกุ ของญี่ปุ่น และเป็นผลผลิตของโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ซึ่งหล่อหลอมขึ้นมาจากปรัชญาเต๋าและเซน”

โอ กลีบดอกไม้ที่ร่วงหล่น
ฉันจะทำอย่างไรดี

หากปรารถนาจะเห็นเธอเบ่งบาน
และยังรักเมื่อยามเธอร่วงหล่น
(พจนานันท์, 2544ก, 46)

ปฏิเสธไม่ได้ว่า แนวคิดหลักของบทกวีข้างต้น ก็ คือความเป็นอนิจจังในพุทธศาสนา เมื่อดอกไม้บานย่อม โรยราและร่วงหล่น ความงดงามยามเบ่งบานตรึงตา ผู้เฝ้าชมเช่นไร กลีบดอกไม้ที่ร่วงหล่นก็อาจตรึงใจให้ “รัก” คือพึงใจ เพราะเราให้ตระหนักถึงความจริงของ ชีวิตเช่นนั้น เราคงค้นหาคำตอบได้ไม่ยากว่า “จะทำ อย่างไรดี” หากต้องเผชิญหน้ากับความจริงนี้

ในเล่ม *เสียงเพรียกจากดวงใจ* พจนานันท์ (2537ข, 121) ชี้ว่า “มนุษย์แท้จริงนั้น ก็เป็นเฉกเช่น...มูลธาตุ ทั้งมวลแห่งธรรมชาติที่ไหลเคลื่อนไปดุจดั่งน้ำ ดั่งเมฆ และฝน ดังกาลเวลาและคืนวันที่ผันผ่าน หรือดุจดั่ง ชีวิตและความตาย หรือดุจดั่งความแปรเปลี่ยนน่านับการ

ในธรรมชาติ” สัจธรรมนี้ทำให้เราเรียนรู้ที่จะยอมรับ หากเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับชีวิต

นอกจาก “ความแปรเปลี่ยนน่านับการใน ธรรมชาติ” ที่แสดงความจริงแล้ว ร่างกายของเรา ก็ เป็น “บทเรียน” สอนเรื่องไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นลักษณะสามัญของสรรพสิ่ง อัน ถือเป็น “แก่นแท้ของหลักธรรมแห่งศาสนาทั้งหมด” ด้วย ดังที่ พจนานันท์กล่าวไว้ในเล่ม *เราคือธรรมชาติ* ว่า

ร่างกายนี้แก่เฒ่าร่วงโรยไป เพื่อเป็นบทเรียนให้ เราตระหนักว่า ร่างกายนี้ไม่ใช่สิ่งจีรังยั่งยืน มิใช่สิ่ง ที่ อาจยึดถือได้ ดวงชีวิตก็เช่นกัน มิใช่สิ่งอันคงที่ตายตัว ย่อมมีวันแตกดับลง นี่ก็เช่นกันเป็นบทเรียนแห่งอนิจจัง ซึ่งสอนใจถึงหลักธรรมในธรรมชาติ อันเป็นแก่นแท้ ของหลักธรรมแห่งศาสนาทั้งหมด (พจนานันท์, 2546, 140)

บทกวีในเล่ม *ในอ้อมกอดหิมาลัย* พจนานันท์ว่า ทุกสิ่งที่เราครอบครองและถือเป็นเจ้าของ แม้กระทั่ง “เลือดเนื้อ วิญญาณ ลมหายใจ” และ “ชีวิต” ล้วน เป็นสิ่ง “ชั่วคราว” ที่ธรรมชาติให้หีบหุ้ม เมื่อถึงเวลา “ก็จะทวงกลับคืนสิ้น”

ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเพียง “ชั่วคราว”

ธรรมชาติให้เราหีบหุ้มมา

เลือดเนื้อ วิญญาณ

ลมหายใจ ชีวิต

แล้วก็จะทวงกลับคืนสิ้น

(พจนานันท์, 2537ก, 119)

พจนานันท์ (2536ก, 109) ใช้ความเปรียบเช่น เดียวกับ เนาวรัตน์ ว่า ชีวิตมนุษย์เหมือนใบไม้ที่รอวัน ร่วงหล่นจากกิ่งก้าน “ใบไม้ที่ร่วงหล่นทุกใบเหล่านั้น ล้วนชี้ไปสู่จุดหมายปลายทางอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ” คือการกลับคืนสู่พื้นดิน และรวมเป็นหนึ่งเดียวกับ

ธรรมชาติ

...พวกเราล้วนเป็นเพียง

ใบไม้ที่ร่วงหล่น

รอวันให้ผืนแผ่นดินสลายกลายเป็น

(พจนานันท์ จันทรสันติ, 2546, 51)

เมื่อตระหนักถึงความจริงที่ธรรมชาติเผยให้เห็นอย่างเด่นชัดดังกล่าวข้างต้น ผู้มีธรรมจักขุยอมประจักษ์ว่าการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นตัวเราของเรา ในที่สุดล้วนแต่ “ว่างเปล่าไร้สาระ” เปรียบเสมือน “กองขยะแห่งตัวตน” ที่ไร้ค่า พจนานันท์ เห็นเช่นเดียวกับ เนาวรัตน์ ว่า หากหวังความหลุดพ้น มนุษย์ต้องปลดปล่อยจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากการยึดมั่นในตัวตน หรืออัตตาให้ได้อย่างสิ้นเชิง ดังกล่าวไว้ในเล่ม เสี่ยงเพรียกจากดวงใจ ว่า

...เมื่อมนุษย์เดินมาถึงจุดจุดหนึ่งของการประจักษ์แจ้ง เขาก็กลับแลเห็นถึงความว่างเปล่าไร้สาระของสมบัติแห่งโลกภายใน ซึ่งเขามานะบากบั่นสั่งสมขึ้น เขาจะแลเห็นมันเป็นดั่งขยะกองโต เป็นกองขยะแห่งตัวตน ซึ่งจะต้องละทิ้งไปอย่างไม่อ้อล้ยไยดี เพื่อที่ตัวเขาจะได้เบาพอที่จะผ่านพ้นลวงเข้าสู่อีกมิติสภาวะหนึ่ง ซึ่งเชื้อไฟแห่งตัวตนไม่สามารถติดตามเข้าไปหล่อเลี้ยงได้อีกต่อไป ทว่า เขาจะตั้งดูดพลังบริสุทธิ์จากธรรมชาติมา หล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของเขาโดยตรง เมื่อนั้นเองที่เขาจะกลับกลายเป็นต้นไม้ ซึ่งหยั่งรากลึกและรับเอาความรักอันศักดิ์สิทธิ์ของโลกมาหล่อเลี้ยง จิตวิญญาณอันแน่วหนึ่งมั่นคงของตน และแผ่จิตใจปรารถนาดีของการให้ออกไปทั่วทุกทิศทาง (พจนานันท์ จันทรสันติ, 2537ข, 136)

พจนานันท์ เห็นไม่ต่างจาก เนาวรัตน์ ว่า ชีวิตของผู้พบทางรอดเปรียบดั่งต้นไม้ที่หยั่งรากลึก ยืนหยัดอย่างมั่นคงแข็งแรงด้วยพลังหล่อเลี้ยงอันยิ่งใหญ่จากธรรมชาติ

และแผ่กิ่งก้านสาขาให้ร่มเงาแก่กุลชีวิตอื่น ฐานคิดทางพุทธศาสนานี้เอื้อให้ พจนานันท์ ค้นหาคำตอบต่อคำถามที่ตั้งกับตนเอง และกระตุ้นให้ผู้รับสารขบคิดได้แล้วว่า “อะไรคือคุณค่าที่ให้และความหมายที่แท้จริง” ของชีวิต

สรุป

กวีนิพนธ์ของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ และ พจนานันท์ จันทรสันติ ดังที่อภิปรายมาข้างต้น ทำหน้าที่กระตุ้นและเรียกร้องคุณสมบัตินภายในจิตใจของปัจเจกชน ตลอดจนแสดงให้เห็นว่า การสัมผัสธรรมชาติด้วยปัญญาจากพลังภายในจิตใจที่ปล่อยวาง เป็นวิถีทางที่ทำให้มนุษย์เข้าถึงธรรมะหรือความจริงอันดำรงอยู่แล้ว ได้ด้วยตนเอง กระทั่งยกระดับจิตวิญญาณให้ตระหนักถึงคุณค่าและความหมายที่แท้จริงของชีวิต

กรอบคิดทางพุทธศาสนา เช่น และเต๋า เป็นปัจจัยให้กวีทั้งสองแสดงโลกทัศน์พ้องกันว่า การดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ และการเรียนรู้สัจธรรมจากธรรมชาติ เป็นหนทางสำคัญที่นำไปสู่การกอบกู้วิกฤตทางจิตวิญญาณ รวมทั้งแก้ปัญหาโลกธรรมชาติและโลกวิถนธรรมที่เกิดขึ้นจากความเขลาของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโลกและชีวิตทั้งมวลกำลังดำรงสู่หายนะ แต่ก็ยังมีหวังว่าจะพบทางรอด หากมีผู้ใส่ใจฟังสิ่งที่กวีเพียรบอกบ้าง

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการตัดสินรางวัลซีไรต์. (2547). “คำประกาศเกียรติคุณวรรณกรรมซีไรต์”, ใน 25 ปี ซีไรต์ รวมบทวิจารณ์คัดสรร, หน้า 739-751. กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์.

เจ้าพระยาพระคลัง(หน). (2531). “กุมารบรรพ”, ใน มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์, หน้า 190-228. (พิมพ์ครั้งที่ 12). กรุงเทพฯ: กรมศึกษาธิการ.

- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ฐฎเสนา, ผู้แปลและเรียบเรียง. (2545). คัมภีร์เต๋า ฉบับสมบูรณ์ พร้อมอรรถกถา. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2523). “คำนำเสนอ (เมื่อพิมพ์ครั้งแรก)”, ใน เพียงความเคลื่อนไหว. หน้า 8-25. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา.
- เซนโค ชิบายามะ. (2546). ดอกไม้ไม่จ่ารจจ์ แปลจาก *A Flower Does Not Talk* โดย พจนา จันทรสันติ. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลมคีมทอง.
- ดวงมน จิตรจ่าจงค้. (2540). คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ดวงมน จิตรจ่าจงค้ และ กอบกาญจัน ภิญโญมารค. (2548). “โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติในกวีนิพนธ์ร่วมสมัย : กรณีศึกษา อังคาร กัลยาณพงค์ และจ่าจง แซ่ตั้ง”, วารสารวิชาการศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. 1(กรกฎาคม – ธันวาคม), 3-25.
- ทัศนีย์ นาควิษระ. (2539). วรรณกรรมเอกยุโรปยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2547). “ ‘ญ่า’ นิทานร้อยแก้วแห่งพุทธศตวรรษที่ 25”, ใน พลังการวิจารณ์ : วรรณศิลป์, หน้า 459-467. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.
- นัท ฮันท์, ดิช. (2548). ญุญแจเซน แปลจาก *Zen Keys* โดยพจนา จันทรสันติ. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลมคีมทอง.
- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. (ม.ป.ป. ก). ดั่งนั้นฉันจึงเขียน. กรุงเทพฯ: ก. ไก่.
- _____. (ม.ป.ป. ข). แฉ่วผ่านธารน้ำไหล. กรุงเทพฯ: ก. ไก่.
- _____. (2523). เพียงความเคลื่อนไหว. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา.
- _____. (2526). เพลงขลุ่ยผิว. กรุงเทพฯ: ปลายตะเพียน.
- _____. (2527). “อิสระเสรีที่จะไหล ด้วยเพลงไพเราะล้ำร่าเฉลย”, ถนนหนังสือ. 1(12 มิถุนายน), 35-39.
- _____. (2533). ดาบที่หมกอยู่ในจิวร. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เกี้ยว-เกล้า พิมพ์การ.
- _____. (2537). ญุญแจหอมและดอกไม้ร่วจ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: เกี้ยว-เกล้า พิมพ์การ.
- _____. (2541). “ญุญแจธรรม”, ใน ข่าจคสองคั่นนายว กระบวนที่ 7, หน้า 52-53. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ห้องสมุดคุณยาย.
- _____. (2543). วาริดุริยางค้. กรุงเทพฯ: เกี้ยว-เกล้า พิมพ์การ.
- _____. (2544). ประคำกรอง. กรุงเทพฯ: เกี้ยว-เกล้า พิมพ์การ.
- _____. (2545). “เจ้าดวงมาลา” (คำนำ), ใน เชิญดอกไม้, ไม่ปรากฏเลขหน้า. กรุงเทพฯ: เกี้ยว-เกล้า พิมพ์การ.
- พจนา จันทรสันติ. (2528). ป่าไปไม้ไหว. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- _____. (2530). เว็จฟ้า. กรุงเทพฯ: วันใหม่.
- _____. (2532). แดดสาดละอองฉาย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลมคีมทอง.
- _____. (2533ก). คีนหอม. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.
- _____. (2533ข). เพียงสายลมที่ผ่านทาง. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลมคีมทอง.
- _____. (2535). ภาพเหมือน. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.
- _____. (2536ก). ก้าวใหม่แห่งศตวรรษ. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- _____. (2536ข). ลมหายใจแห่งชีวิต. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- _____. (2536ค). หอมกลิ่นไพรพฤกษ์. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

- (2537ก). ใน *อ้อมกอดหิมาลัย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.
- (2537ข). *เสียงเพรียกจากดวงใจ*. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์.
- (2541). *เมื่อดาว*. กรุงเทพฯ: มุลนิธิเด็ก.
- (2544ก). *ขลุ่ยไม้ไผ่*. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- (2544ข). *ชัยชนะ*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- (2544ค). *ในท่ามกลางอารยธรรมผู้กร่อน*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: ศยาม.
- (2546). *เราคือธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.
- พจนานันท์ จันทรสันติ, ผู้แปลและเรียบเรียง. (2525). *วิถีแห่งเต๋า*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 28. (2521). กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2545). *แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: มุลนิธิพุทธธรรม.
- (2547). *ไตรลักษณ์: อนิจจังตา ทุกขตา อนัตตตา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). *คู่มือมนุษย์*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- (2530). *หัวข้อธรรมในคำกลอน*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- (2533). *พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: มุลนิธิโกมลคีมทอง.
- (2548). *แก่นพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์.
- (2549). *ภาพปริศนาธรรมเซ็นจากสวนโมกข์*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- ยุค ศรีอาริยะ (เทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ). (2542). *ภูมิปัญญาบูรณาการ*. กรุงเทพฯ: โครงการวิทยทรรศน์.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2545). *ความเข้าใจเรื่องมหายาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ส่องศยาม.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2541). *โลกเปลี่ยนต้องเปลี่ยนโลก*. กรุงเทพฯ: สามัญชน.
- อนุช อภาภิรม. (2549). “ความรู้กับความไม่รู้: ลัทธิพັນมนุษย์”, *มติชนสุดสัปดาห์*. 26(16-22 มิถุนายน), 41.
- อนุমানราชธน, พระยา. (2508). “ผีสามเทวดา”, ใน *ประเพณี เบ็ดเตล็ด*, หน้า 68-128. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- อัครศิริ ธรรมโชติ. (2539). *มหกรรมในห้องทุ่ง*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มิ่งมิตร.
- อิริค ฟรอมม์. (2538). *จิตวิเคราะห์กับพุทธศาสนิกายเซน* แปลและเรียบเรียงจาก *ZEN Buddhism and Psychoanalysis* โดย สมบัติ พิศสะอาด. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มุลนิธิเด็ก.

